

Demstrup og Sødringholm 1625—63.

Et stykke landbrugshistorie fra det syttende
aarhundrede¹⁾).

Af *Hans H. Fussing.*

I mere end hundrede aar og i hvert fald fra 1623 til 1742 havde nabogodserne Demstrup og Sødringholm i Gerlev herred samme ejer. Fra 1625 tilhørte de medlemmer av slægten Rantzau og udgjorde fra 1674 en del av det efter det rantzauske »vaabendyr« opkaldte grevskab Løvenholm, hvis hovedsæde var herregaarden av samme navn i Sønderhald herred, der tidligere havde heddet Gessingholm. I Trap findes en liste over gaardenes ejere før deres forening, men denne kan paa væsentlige punkter suppleres. I Løvenholm arkivet pakke 24 findes nemlig en kortfattet liste over de breve, som Gert Rantzau d. 22. marts 1626 modtog fra fru Sofie Brahe, da han overtog godserne. De fleste av de her omtalte breve er nu gaaet tabt, men da listen næsten altid angiver udstedelsesaaret og som regel udstederen, mod-

¹⁾ Demstrups og Sødringholms jordebøger vil formentlig ad aare blive trykt i en samlet udgave av de ældste danske private jordebøger. Om Gessingholms drift se Historisk Tidsskrift 10. Række 3. Bind og Jyske Samlinger 5. Række 1. Bind, om Skovgaards drift ibd. 5. Række 2. Bind.

Til arbejdet med jordebøgerne har jeg fra den grevelige Hjemstjerne-Rosencroneske Stiftelse modtaget en understøttelse, for hvilken jeg bringer min ærbøddige tak.

tageren og brevets vigtigste indhold, faar den en betydelig værdi som kilde til disse godsers historie. Paa grundlag av denne fortegnelse i forbindelse med Traps oplysninger vil det blive forsøgt at opstille en ejerliste for Demstrup indtil 1625, ligesom der kan gives nogle oplysninger om godsets væxt i det 15. og 16. aarhundrede.

En vis **Matis Nielsen** i Dalbyneder fik 1402 et — latinsk — brev paa en gaard i Stangerum, hvor godset netop senere havde een gaard, og aaret efter pantsatte en fru **Lene**, hr. **Marqvor Leinsballs** (?)¹⁾ datter ham noget gods i Dalbyneder. Det er vistnok til ham, at der 1404 udstedtes en lovhævd paa Demstrup med tilliggende, første gang gaarden nævnes. Maaske er han en **Gyldenstjerne**, skønt han ikke findes paa stamtavlen (D. A. A. XLIII.), og i hvert fald ejedes gaarden 1409 av hr. **Henrik Knudsen Gyldenstjerne**, der da solgte den til hr. **Erik Nielsen Gyldenstjerne**. Denne fik 1410 lovhævd paa skoven Demstruplund og erhvervede samme aar en gaard i Raaby fra **Erik Vendelbo** og 1438 en anden i samme by fra **Mikkel Nielsen**. Et par breve synes at vise, at han har haft processer om noget av sit gods i herredet 1445 og 1450, men kort efter døde han — i hvert fald før 1455 — og godset gik over til hans søn **Erik Eriksen Gyldenstjerne**, der 1462 fik lovhævd paa gaarden **Dall** og 1467 paa jord til Demstrup og Raaby. 1475 fik han sandemandsbrev om markskel

¹⁾ Formodentlig fejlskrift for **Limbek**, der blandt andet kendes i formen **Leimbeie** (Danske adelige Sigiller. I. XXV. 10.). Muligvis er der tale om en datter av den **Marquard Timmesen Limbek**, der iøvrigt kun omtales i 1388, men han synes at være den eneste kendte **Marquard Limbek**, der kan være tale om. Navnet **Lene** findes en enkelt gang i slægten, idet den her omtalte **Marquards** brodersøn **Otto** havde en datter **Magdalene**, der 1489 levede som enke efter **Jon Bille**. (D. A. A. XIX s. 270.)

mellem Demstrup og Dalbynederkær og døde to aar senere. Forholdet efter hans død ligger ikke klart, for først 1513 fik sønnen Abraham Gyldenstjerne skøde paa Demstrup, som han vistnok 1516 solgte til Peder Lykke til Hverringe.

Peder Lykke havde allerede 1514 købt en gaard av væbneren Anders Jensen i Raaby, og det er formodentlig osse til ham, nogle breve paa Dalby kær og krat 1515, Dalsgaard 1516 og en gaard i Dalbyneder fra Berte Ottedatter 1518 er udstedt, ligesom det maa være hans foged, der 1519 paa Gerlev herredsting lod indsværge markskel mellem Demstrup og Dalby. Han døde 1535 og hans enke fru Kirsten Høeg 1542, og deres fire børn Jørgen, Anne, Kirsten og Sofie havde derefter alle part i Demstrup, hvori dog osse andre i den følgende tid maa have haft del, hvadenten de nu har faaet det ved arv, pantsættelse eller køb. Jørgen Lykke bortmageskiftede 1537, uvist til hvem, noget av sit gods i Raaby, og 1542 mageskiftede han i Kolding sin part i Demstrup og Raaby til sin svoger hr. Anders Bille til Søholm, gift med Anne Lykke, og han synes at have forsøgt at samle hele Demstrup paa sin haand. Allerede 1547 gik dog denne handel tilbage igen, og Jørgen Lykke overlod 1550 en anden noget gods i Raaby, og har, uvist hvornaar, overladt andet av sit gods til Peder Lykke. Imidlertid erhvervede Anders Bille fra en anden svoger Claus Daa hans part i gaarden 1546 og sikrede sig 1551 ved markskelsbreve gaarden Dals tilliggende. 1552 fik han fra Lave Jensen og Niels Ulfstand skøde paa deres parter i Demstrup, aaret efter fik han noget gods i Binderup fra Jørgen Rosenkrantz og 1554 overlod hans hustrus søster fru Kirsten, gift med Ludvig Munk, ham gods i Raaby, og

1555 fik han fra Claus Daa endnu en part i gaarden. Det lykkedes ikke Anders Bille at samle hele gaarden, inden han døde 1555, men hans enke, der anden gang giftede sig med hr. Otte Krumpen, fik 1556 fra sin søster Sofie hendes part, og 1562 forøgedes hendes gods ved et gavebrev fra Christoffer Munk med hans part i Binderuplund. Det er formodentlig osse hende, til hvem Erik Rosenkrantz og Erik Rud 1571 skødede deres parter i Demstrup, hvor hun boede, da hun 1573 oprettede et hospital i Raaby, hvor fire lemmer skulde have deres ophold. Stiftelsens opretholdelse hvilede som en forpligtelse paa Demstrup gods, og som sikkerhed herfor blev der i Aarhus domkapitel opbevaret et brev om, hvad de fattige i hospitalet skulde have, og i det følgende vil det nærmere blive omtalt (s. 63).

Paa et eller andet tidspunkt maa rigsadmiral Peder Munk til Estvadgaard være kommet i besiddelse av Demstrup, men allerede i forvejen ejede han gods paa egnen, i hvert fald det, han havde erhvervet fra Jørgen Lykke, og 1576 udstedte denne et brev til Peder Lykke om, at han ingen del havde i Dalbynerlund eller Dalby mark. Peder Lykke erhvervede iøvrigt 1592 fra Moritz, fru Ingeborg og fru Karen Stygge deres parter i Sødtringholm, og ved hans død 1623 tilfaldt begge gaarde hans enke fru Sofie Brahe.

Fortegnelsen rummer iøvrigt nogle breve om markskel og lignende, men først fra Rantzauernes tid er selve godsarkivet bevaret. Det ligger i landsarkivet i Viborg og udgør en del av det store Løvenholm godsarkiv.

Statholderen i hertugdømmerne Gert Rantzau til Breitenburg anbragte ved opkøb av hovedgaarde i Jylland efterhaanden store kapitaler i kongeriget, og

blandt andet købte han i 1616 i Sønderhald herred Gessingholm, og i 1625 erhvervede han ved et køb Demstrup og Sødriugholm i Gerlev herred av fru Sofie Brahe. I Virkeligheden maa salget have fundet sted aaret før, for der findes et følgebrev fra fru Sofie til hendes bønder paa begge gaarde dateret 13. januar 1624, og ifølge et tingsvidne av Gerlev herredsting av 24. sm. maaned lovede Demstrup bønder Gert Rantzaus fuldmægtig borgeren Gabriel Mouritzen av Mariager at være deres ny herre hørige og lydige, og 31. januar udstedtes et lignende tingsvidne av Sødriug birketing om denne gaards bønder. Skødet er imidlertid først dateret Kiel 14. Januar 1625, og da købebrevet er fra samme dato, kan der dog næppe foreligge en blot og bar fejldatering. Købebrevet meddel, at for den in specie betalte købesum 32200 rdl. er solgt gods og gaard med boskab og husgeraad, men for yderligere 800 rdl. er desuden solgt 1 g. i Siø og ejendommen Givskovlund, begge i Give sogn i Nørvang herred.

Skødets angivelse av Demstrups hk. er næppe helt nøjagtig. Hovedgaarden sættes til 72 td. hk. og hele godset med skov til 134 svins olden til 598 td. 5 skp. 1 fj. 2½ alb. hk., men heri er medregnet alle penge, osse de gæsteriavgifter, der ellers ikke regnedes i hk., og som udgjorde 76 td. 4 skp. hk., som det fremgaar av den ældste jordebog. Vistnok allerede 1626 oprettedes 7 nye huse i Dalbyneder lund og paa vasen ved fjorden, men iøvrigt forøgede Gert Rantzau ikke godsets tilliggende. Naar skøde og jordebog ikke svarer helt til hinanden, — skødet har c. 6 td. mere end jordebogen — skyldes det formodentlig, at skødet har medregnet i hk. nogle kirkegaarde og et fattighus' gaarde, skønt godset egentlig kun havde herligheden

av disse ejendomme. Christian Rantzau, der overtog godset ved sin fars død 1627, synes kun at have købt en ubetydelig ejendom, nemlig $\frac{1}{2}$ g. i Dalbyneder, som han for 200 rdl. erhvervede i 1661 fra dr. med. P e d e r H e g e r f e l d t i Aarhus og hans medinteressenter. Derimod foretog Chr. Rantzau en række landgildereguleringer og oprettede nogle nye brug. Ved det første forøgedes landgilden med knap 3 td. og ved det sidste med ialt c. 114 td., hvorav dog det meste var avgifter av huse, og denne indtægt satte tiden ikke i hk., men en forøgelse av godsets værdi var det jo alligevel. 1646 købte Chr. Rantzau et hus i Nibe av fru Olive Lykke.

Fra Gert Rantzaus tid er imidlertid ingen dokumenter bevaret, som kan fortælle os noget om godsernes drift udover et par jordebøger, der i alt væsentligt falder sammen med skødet, men fra Chr. Rantzaus tid findes der — især fra den sidste del av perioden — saa rigelige kilder, at man kan faa et alsidigt indtryk av gaardenes hele liv. Fra ingen andre danske godser end de rantzauske findes der for denne tids vedkommende et blot tilnærmelsesvis saa fyldigt materiale, og i det følgende vil det derfor blive forsøgt at skildre godsdriften paa disse to godser i lighed med de skildringer, der er forsøgt av de to andre rantzauske gaarde G e s s i n g h o l m (Historisk Tidsskrift 10. R. III) og S k o v g a a r d (Jyske Samlinger 5. II). Fra Chr. Rantzaus to andre jyske gaarde Vejbjerg og H e r n i n g s h o l m findes desværre saa lidt bevaret, at en fyl dig, landbrugshistorisk redegørelse ikke kan udarbejdes. Om den sidstnævnte gaard se iøvrigt Harsyssel Aarbøger 1934.¹⁾

¹⁾ Regnskaber fra Gessingholm er trykt i Jyske Samlinger 5. R. I, s. 393—423.

Kildematerialet omfatter tre hovedgrupper: I Jordebøger og regnskaber. II Memorialer og revisionsantegnelser. III Breve til fogederne og andre. Størstedelen av kilderne holder de to gaarde adskilt, saa selv om de for det meste havde samme foged og enkelte dokumenter indeholder sager vedrørende dem begge, vil de saa vidt muligt blive holdt ude fra hinanden i det følgende, dog saaledes at en del fælles bestemmelser vil blive omtalt under Demstrup.

I. **Jordebøgerne** indeholder fortegnelser over godsets brug, fæstere og avgifter, men ofte er et fæsterskifte først indført i jordebogen flere aar efter, at det har fundet sted, saaledes at disse maa kontrolleres gennem **regnskaberne**, der som regel indeholder lister over indfæstningerne, ligesom over de bøder, fæsterne har maattet yde. Iøvrigt viser regnskaberne baade godsets og hovedgaardens indtægter og udgifter, for Sødtringholms vedkommende dog kun i de aar, hvor hovedgaarden ikke var bortforpagtet. Udregningerne er ikke altid nøjagtige, da skriverne ikke har været altfor stive i additionens svære kunst.

II. En **memorial** er en ordre fra godsejeren eller hans kontor paa Breitenburg i Holsten til fogeden om, hvad han i det kommende aar skal lade udføre av arbejde paa godset, og revisionsantegnelserne gælder baade regnskaberne og udførelsen av ordrerne i memorialerne, men ofte er der i antegnelserne nye ordrer for det kommende aar. Disse kilder findes først fra 1640 og rækken er stærkt hullet.

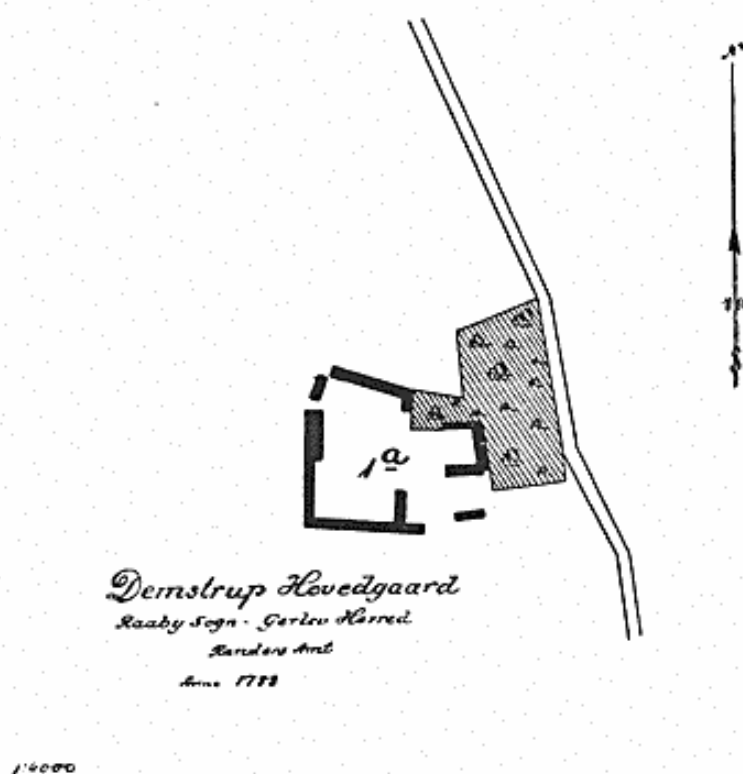
III. **Brevene** supplerer gruppe II og findes næsten kun fra de allersidste aar. Desuden findes enkelte andre dokumenter og for at give et mere levende billede av de to hovedgaardens udseende, er her desuden

brugt et par dokumenter fra tiden efter Chr. Rantzaus død.

Alle de her brugte dokumenter findes i Løvenholm arkiv i landsarkivet i Viborg, men pakkerne er saa uordnede, at en henvisning til den enkelte pakke næppe vil gavne, især da de før eller senere vil blive omordnet paa rationel maade.

Demstrup borgegaard var baade i det ydre og det indre tydeligt præget av, at den ikke havde fastboende herskab; dog findes der vidnesbyrd om, at Chr. Rantzau har overnattet paa gaarden, blandt andet blev 1653 »grevens sovekammer« malet. Da fogeden Carsten Jacobsen i 1650 avleverede gaarden, blev der d. 4. juni optaget et inventarium over indbo og redskaber, og om de fleste genstande hedder det, at de var gamle, i stykker eller ubrugelige. Gaardens udseende kendes først fra et syn 1667 4. maj, men da der ikke i Chr. Rantzaus tid og, saa vidt det kan ses, heller ikke i aarene lige efter hans død er foretaget egentlige byggearbejder, kun reparationer, paa borgegaarden, faar vi sikkert gennem dette syn et billede av gaarden fra den her omhandlede periode. Ladegaarden blev der gjort noget mere ved, men i hovedtrækkene gengiver synet nok osse dens udseende i Chr. Rantzaus tid.

Man kom ind i borgegaarden fra ladegaarden gennem en port med en laage forsynet med en jærnstang til at skyde for og en laas, og den sad i et plankeværk, der dels var muret mellem stolper, dels var flettet av ris og ler. Paa gaardspladsen fandtes to større og fire mindre huse, hvortil der var bygget nogle træskure. Husene var av bindingsværk og teglhængte. Det nordre var 19 gulve langt, og herav udgjorde fruerstuen de 7 og havde 32 ruder, altsaa et anseligt

Demstrup.

Plan fra 1788 i Matrikelsarkivet. Den her gengivne hovedbygning stammer fra midten av det attende aarhundrede, men ligger paa den ældres plads mellem ladegaarden og haven. Ladegaardsbygningernes anbringelse svarer meget nøje til den i teksten omtalte beskrivelse fra 1667, og selv om man ikke med sikkerhed kan identificere de enkelte huse, synes alt dog at tale for, at det brede hus i den østlige fløj er den store lade paa 24 fag. Man kan intet sige om, hvorvidt de enkelte huse stammer fra Rantzauernes tid, men det er sandsynligt, og deres beliggenhed i 1788 viser i hvert fald, hvor konservativ man har været med hensyn til ladegaardsbygningernes anbringelse. Planen her viser intet spor av grave, lige saa lidt som de omtales ved synsforretningen 1667, men grave findes dog omtalt i midten av det attende aarhundrede.

rum, der havde skorsten, og hvorunder der var en kælder. Resten optoges af borgestuen og to sovekamre, men det hele var kun tarveligt møbleret med en skabsseng, en del andre sengesteder med og uden himle, nogle lappede eller itubrudte stole, bænke og stole og et enkelt skab, alt av fyr, men ingen kakkelovn, og de c. 20 dyner og puder var næsten alle »flækkede« d. v. s. reparerede eller ubrugelige (»duede intet«, »med ringe fyld udi«) og det samme gælder de endnu færre lagen og sengeomhæng. Endelig fandtes der 2 haandklæder og 5 duge, men det hele var da osse i 1650 saa elendigt, at der i 1653 maatte anvendes 30 alen lærred til dynevaar og puder. Man forstaar, at det var nødvendigt til disse senge at have et messingfyrbækken, men iøvrigt var det ligesaa galt med tin-, kobber- og messingtøjet. Om de 5 gamle tinfade hedder det, at de er »aldeles ubrugelige«, kun tre av de sex messinglysestager kunde bruges, men der er næppe grund til at opregne hele indboet. Et par steder staar udtrykkelig, at tingene er »til folkene«, og herskabet har da formodentlig maattet medføre fra andre gaarde, hvad de skulde bruge, hvis de skulde opholde sig paa gaarden. Kun to ting viser herregaarden: i fruerstuen hang 1630 »11 alte zerissene gemehlte« og 1650 to contrafejer og over mod husets gavl mod vest hævede sig en fløjstang med en havfrue som vindfløj! Det østre hus indeholdt foruden fem kamre et køkken med forholdsvis meget, men daarligt køkkentøj, et mælkekammer og et bryggers, der synes at have været gaardens bedst forsynede rum. Mod syd i borggaarden laa nogle smaahuse av træ eller bindingsværk, hvorav »forvalterens kammer«, der bestod av 4 kamre og 2 forstuer og havde skorsten og 19 vinduer d. v. s. ruder, var det fornemste. Mellem husene var et for-

faldent plankeværk med en dør ud til abildhaven. Denne havde 6 æble- og 53 pæretræer, men desuden fandtes en humlehave, der var vel ved magt med stænger og kuler, og en urtehave delt i fire kvarterer, hvori der var saaet adskillige slags urtefrø, og som var omsat med ribs og stikkelsbær og rummede baade pære-, blomme- og kirsebærtræer, saa det var naturligt, at her osse fandtes et bihus med halmtag. Udenfor køkkenet laa en kaalhave mod øst, og midt i borggaarden var en brønd med en jærflænke og to junger. Et vidnesbyrd om, at Chr. Rantzau selv har boet paa gaarden stammer fra 1654, da det bestemmes, at der skal sættes skodder for sengekamrene, dels som værn mod tyve, dels for at solen ikke skal skinne gennem vinduerne ind i sengen.

Ladegaarden laa mod vest og omfattede en mængde bygninger, hvis placering i forhold til hinanden ikke er helt klar. Mod syd laa den store øxnestald paa 46 fag med baase til 158 øxne, og i tre foderbaase var der stænger og ris til at lægge foderet paa, men iøvrigt har stalden, især naar dens otte halvdøre var lukkede, været et skummelt rum, da der kun var fire smaa vinduer. Vestligst laa en lang række, vistnok sammenbyggede huse, hvorav det sydligste, der kaldtes »faarestien«, rummede ladegaardsporten, men iøvrigt indeholdt to kamre til ladefogeden og to til hyrderne. Dernæst kom to hestestalde med henholdsvis 19 og 9 spiltove med krybber og med et tilbygget hakkelsehus og et halvtag mod gaarden, men osse her var meget mørkt, da der kun synes at have været to halvdøre og to trævinduer. Tidligere havde der staaet kvæg i den sydligste av disse stalde, men 1639 blev der givet ordre til, at det skulde flyttes, saa stodhestene kunde faa plads her, og der blev lavet en dør,

saa øgene selv kunde gaa ud og ind, hvorved man sparede en stalddreng. Nordligst i rækken laa den store lade paa 24 fag med »udskud i begge sider«, hvilket vistnok vil sige, at der var en køregang ved hver langside, og her op til stødte det nordre øxnehus med en faarebaas og iøvrigt plads til 55 øxne, og hertil var bygget en svinesti. I hjørnet av ladegaarden mod vest og nord var en halv snes favne plankeværk og endelig kom endnu et øxnehus med to faarebaase og plads til 84 øxne og til den østre ende var bygget et vognhus og en sex fags svinesti. Endelig dannede 20 favne plankeværk, der havde en port ud til en stor øxnefold og naaede ned til borgporten, avslutningen paa hele ladegaardsanlægget. Ladegaarden omsluttede en gaardplads, der var stor nok til at rumme en øxnefold paa 24×12 favne. Blandt inventaret nævnes en del ting, der naturligt maa have hørt hjemme i ladegaarden, fx. en træpostvogn med gammelt læder og vognkurv og en ny postvogn med to »fyrhaffuer«¹⁾ paa og hertil to tømmer med nye led, hovedstole og miler, 3: bidsler, og endelig en almindelig hestevogn. Dernæst nævnes en ny og en gammel harve og tre plove, nemlig en ny med skær og langjærn til 6 øxne og 2 øg, een ligeledes brugelig til 6 øxne og 2 øg og endelig en, som er kommet fra Holsten »med jærnlænke mellem 6 øg«, men saa er det osse slut med de egentlige landbrugsredskaber bortset fra noget værktøj som skovle, hamre, hakker og øxne- og svinebrænder, men til gengæld findes der 9 sæt gehæng, kaarder, patronremme og musketter, som var købt 1652 for 52 rdl. Herav kan man sikkert slutte, at de i driften brugte vogne, leer og river etc. har hovbønderne maattet medbringe, for fortegnelsen er meget

¹⁾ have = vognfading, altsaa vognfading av fyr. (Feilberg.)

lang og tager selv smaating som en hundelænke med. Til skovbruget findes nogle hamre og jærnkiler, men kun en enkelt gammel stiksav. Større byggearbejder paa ladegaarden omtales ikke, men 1651 bestemmes, at naar tagene skulde repareres, skulde tækningen besørjes som hoveri i løbet av nogle aar.

Det under hovedgaarden drevne areal kan ikke fastslaaes med bestemthed. Som det vil fremgaa av det følgende, var den gennemsnitlige udsæd 154 td. korn, hvilket med trevangsbrug skulde sige, at arealet var ca. 230 td. land, men efter udsæden at dømme var arealet noget stigende i perioden, og det bekræftes derav, at der i memorialerne gives ordre til, at markerne ved rydning etc. skal forøges, selv om det ofte kun har været med smaa jordstykker. Første gang en arealforøgelse nævnes er 1640 (Mem.), da der syd for Demstrup »bey den hohen bergen« skal opbrydes land til ager. Tre agre skal pløjes, og udenom dem skal graves »pipgräber« d. v. s. dræningsgrøfter, saa marken kan forhøjes, og til foraaret skal de prøvetilsaas med havre og boghvede, og nogle husmænd bliver i den anledning helt fri for baade landgilde og andet hoveri mod at grave disse grøfter. Samme aar prøvede man at saa havre i »sandet« ved en bondegaard, men resultatet kan desværre ikke ses. Aaret efter indgrøftedes flere nye agre ved Demstrup mose. (Mem.). 1643 skulde der laves flere nye agre ved vasen over til Sødning og 1647 beordres, at nogle agre og agerener i det vestre kobbel, der i flere aar ikke har været dyrket, skal jævnes til efteraaret, saa de næste aar kan tilsaas med boghvede, og noget jord ved graven skal jævnes og tilsaas med havre, og samme aar skal noget nybrudt land, vistnok indtaget hede, besaas med rug. Revisionen gør 1651 opmærksom paa, at der godt

kan ryddes noget mere i Dalbynederlund, saa her maa tidligere have fundet rydning sted, og nogle bestemmelser om kvæget i memorialen 1654 synes at forudsætte, at man regnede med efterhaanden at indtage overdrevsjord under driften. Agerjorden forøgedes osse derved, at 1646 blev nogle indgrøftede enge, der ikke gav hø nok, pløjet med to plove av hovbønderne og gjort til agre. Disse enge har aabenbart været bøndernes, for det bestemmes, at bønderne andetsteds skal have, hvad der tilkommer dem av engjord. Det drejede sig om ret betydelige arealer, for der blev ved denne lejlighed skabt fyrretyve nye agre hver 15 alen brede og med 3 alen grøft paa hver side, men desværre opgives længden ikke. (Mem. 1646.) Disse nye agre har aabenbart været genstand for en særlig omhyggelig behandling, for det hedder (Mem. 1647) om en saadan »gravet« ager, at den skal gødes, før der saas byg i den, hvad man derimod ikke gjorde med en anden, der kun blev tilsaaet med havre. Da man i 1651 skulde rydde i Dalbynederlund for at gøre skovjorden til agre, beordredes fogeden til at tage de ryddede hasler bort og plante dem som hegn om Demstrup gamle mark, saa kvæget ikke kunde løbe igennem, ligesom der langs grøfterne skulde plantes hasselhegn. I 1654 var dette arbejde imidlertid ikke gjort endnu, og fogeden undskyldte sig med, at hovbønderne ikke havde haft tid, hvorfor det bestemmes, at de skal gøre det i marts maaned, og i hegnet skal plantes skiftevis hassel og tjørn, der skal opgraves i skoven. De skulde bruge »hvidhavetorn« og endelig ikke slaaentorn, og man maatte kun tage de krogede buske, der ikke kunde bruges til bundstager. For at hegnet kunde blive tæt, skulde toppen hugges av alle buskene, men

paa grund av frosten kunde bønderne ikke grave, saa det aar blev det hele ikke til noget.

Ligesom arealet forøgedes, blev det osse forbedret ved avvanding, rydning, planering, rejsning av gærder og anlæggelse av veje. Foruden ovennævnte indgårdning kan nævnes, at de hovtjenere, der havde sjusket med mejningen eller var i restance med bøder 1643 blev sat til at rejse et stengærde ved den nordre port, men iøvrigt anvendtes sten, der blev optaget av markerne, i kløvet tilstand til byggemateriale. Enkelte vejomlægninger omtales, men broerne har man i hvert fald gjort det mindst mulige ud av, for revisionen bestemte 1652, at broerne ved vasen kunde laves av græstørv og jord, »som mange er paa herreveje her i landet (Holsten)«, da fjæle blev bortstjaalet. Dæmninger og køresteder skulde blot tilkastes med jord og hule træer — aabenbart til grøftevandets gennemløb — og udhuggede »siele« : stenkister, da det var meget billigere end broer. Avvandingen bestod i grøftegravning, der nævnes saa tit, at det maa have udgjort en væsentlig del av hovarbejdet (se s. 49), men desuden kaldes et par av husmændene stadig gravere. Naar man som i 1640 vilde grave om et helt kobbøl, maatte der osse meget mandskab til (Wilden koppel. mem. 1640 og 1641). ligesom da man 1642 lod agre helt omgive med grøfter, for at der kunde foretages en prøvesaaning med forskellig slags korn (mem. 1642 og 1643). Iøvrigt gravedes der stadig enkelte grøfter, saaledes skulde hovedgrøften i Demstrup kær 1651 (Mem. 1651/2) graves saa dyb, at vandet kunde løbe ud i fjorden, hvorved kæret kunde gøres tjenligt til at saa vintersæd i. Gravningerne var tit av betydeligt omfang, saaledes gravedes ifølge jordebogen

for 1650—51 det aar 4563 roder¹⁾, hvad der kostede c. 160 rdl. 1649/50 var gravet c. 2000 roder som hoveri.

1651/52	gravet	818	roder	for	58	rdl.	31	sk.
1652/53	—	790	—	-	90	-	12	-
1653/54	—	1790	—	-	145	-	9	-

Nogle av dræningerne gik dog ud paa kun at skabe enge, ikke agre; et kær blev saaledes planeret til eng 1643 (ny mem.), og nogle husmænd beordredes 1646 (Mem.) til under fæstets fortabelse at grave enggrøfter for at forøge engarealet. Samme aar bestemmes, at nye fæstere i Raaby skal forpligte sig til at grave hver 150 roder i løbet av tre aar, saaledes at et kær kan blive eng. 1641 skulde grøften gennem Dalbynder sø graves saa dyb, at vandet kunde løbe ud av den, og søen bruges til eng. Det var det billigste at faa gravningen udført som hoveri, men iøvrigt regnede man, at gravningen av en rode kostede 3 sk. i arbejds løn, saa da man i 1647 planlagde et arbejde i Demstrup kær, hvorved der skulde skabes baade enge og agre, til at koste 270 rdl., maa det have været et meget stort foretagende. Ved denne lejlighed skulde der iøvrigt anlægges en fiskedam, medens oprensningen av en tilgroet dam 1646 kun havde til formaal at skaffe kreaturerne drikkevand. For at faa dæmningsarbejdet gjort ordentligt blev der i 1651 fra Holsten til Demstrup sendt en »Kleier« (kleien = opmudre en grøft) med sine redskaber, saa han kunde vise folkene, hvordan de skulde arbejde og hvilke redskaber, de skulde bruge, og det var maaske osse nødvendigt, for det aar havde man forgæves forsøgt at grave to »vandsteder«, som bønderne kunde drikke av. Var der for meget vand i markerne, saa var der for lidt i borggaarden,

¹⁾ En rode er i Jylland som oftest 10 fod.

hvis brønd 1654 var løbet tør, saa der skulde graves en ny i øgekoblet østen for køkkenet, og der skulde laves en gangport ved hønsehusene, saa vandet kunde hentes ad den vej, og bønderne altsaa ikke plages med vandagen, naar de kunde gøre anden gavn.

Rydningen foregik dels, som nævnt, i den lille skov Dalbynederlund, dels rundt paa marker og enge, hvor træer og buske fjernedes og førtes bort, en enkelt gang (Mem. 1646) plantedes der dog nyt, idet et sted i hestekoblet, hvor der i forvejen stod ege, skulde tilsaas med agern, men det var vistnok, ligesom ved gærderejsningen, for at hindre kvæget i at gaa frit over markerne, ikke for at skaffe gavntømmer. Hegnet ved vasen skulde 1654 sættes av pile, der skulde podes. For at buskene ikke efter rydningen igen skulde brede sig ind over markerne, skulde fogeden nøje paase, at graverne fjernede alle rødder, at buskene blev kørt væk (Mem. 1646) og at stubbe blev taget bort. Et enkelt sted nævnes (Mem. 1647), at jorden skal »kastes overalt« i en ager, altsaa en planering av marken. Gødning av jorden har aabenbart været reglen, og det store øxnehold gav jo osse rigelig gødning, men det nævnes kun et par gange. Saaledes bestemmes 1643 (Mem.), at da gødningen bliver bedre av at ligge og bekvemmere for hovbønderne at age, skal gødningen fra 200 øxne ligge til om efteraaret, og 1641 agedes møg til de nyopbrudte steder. Aaret før var der blevet givet besked om, at møget om sommeren skulde stuves godt og blandes med straa for senere at bruges til gødning paa markerne. I det hele kan man vist sige, at der blev sat et energisk arbejde ind paa at forøge og forbedre hovedgaardens agre og enge. Størstedelen av arbejdet blev gjort som hoveri, men som senere nævnt kan man desværre ikke gøre sig nogen bestemt forestilling om

dettes størrelse. Memorialen 1640 bemærker udtrykkelig, at da hoveriet formodentlig bliver større, skal fogeden forøge udsæden, saa hele marken i »Alsø jord«¹⁾ bliver dyrket.

Som det formentlig vil fremgaa av det foregaaende, lagdes der paa Demstrup megen vægt paa jorden som grundlag for kornproduktionen, saa selv om Demstrup først og fremmest var en øxnegaard, vil det være naturligt her at gøre rede for kornavlens og saa senere berette om øxnene og det øvrige husdyrhold.

Hvert aar saaedes rug, byg og havre, et enkelt aar — 1639 — nævnes ærter, næsten hvert aar boghvede og fra 1650 hvede. De to sidste kornsorter saas der saa lidt av, at der ikke er grund til at opholde sig længe derved. Der saas 1—2 td. hvede, der aldrig naar op over to fold, oftest endnu mindre. Boghveden saas der 1—5 td. av, et enkelt aar 14 td. men med et elendigt udbytte. Ganske vist gav den 1653 8 fold, det højeste foldudbytte, gaarden overhovedet kan opvise, næst de ganske enestaaende 14 fold byg i 1643, men som regel kun c. 2 fold og meget ofte — c. 10 aar — er avlen meget mindre end udsæden. Dette er saa ejendommeligt, at man vist maa antage, at boghveden er blevet slaet, inden den var moden, og blevet anvendt til foder, da der ingen særlig grund er til at formode, at denne kornsort skulde have givet saa meget mindre end de andre, og havde den det, var man vel ikke blevet ved at saa boghvede. Naar ny jord blev taget i brug, blev der gerne det første aar saaet boghvede eller havre og derefter byg. De øvrige kornsorters foldudbytte ses bedst av hosstaaende skema.

¹⁾ Landsarkivar Aakjær mener, at der her muligvis er tale om *alsødsjord*, der ved en gal etymologi er blevet til Alsø. Da godset ellers har trevangsbrug, maa der i saa fald være tale om et stykke jord, der blev eller var blevet dyrket hvert aar.

	Rug			Byg		Havre	
	Udsæd	Avl		Udsæd	Avl	Udsæd	Avl
1629/30	24	51	1629	27	50	48	81
33/34	26	36	1633	32	152	76	220
34/35	33	110	34	30	72	61	170
35/36	38	?	35	33	?	63	158
36/37	28	105	36	32	74	55	140
37/38	?	156	37	32	74	61	128
38/39	46	140	38	33	61	49	230
39/40	59	129	39	51	133	36	119
40/41	60	141	40	52	135	33	42
41/42	70	155	41	58	202	59	80
42/43	48	87	42	72	143	72	143
43/44	30	101	43	14	196	24	163
44/45	30	94	44	27	19	27	19
45/46	32	72	45	24	40	79	100
46/47	28	97	46	29	46	68	81
47/48	44	63	47	23	122	67	137
48/49	44	176	48	23	77	61	183
49/50	44	78	49	28	83	83	278
50/51	20	83	50	38	104	124	466
51/52	47	181	51	38	146	106	316
52/53	61	206	52	36	108	87	189
53/54	60	373	53	29	140	92	234
57/58	38	162	57	56	223	142	367
58/59	46	188	58	60	204	79	315
59/60	50	150	59	31	81	170	175
60/61	36	174	60	32	113	119	298
	3.37 fold.			3.08 fold.		2.44 fold.	

Det gennemsnitlige foldudbytte var for rugens vedkommende 3.37 fold, for byggen 3.08 fold og av havren 2.44 fold. Tager man alle tre kornsorter under ett, var den gennemsnitlige udsæd 154 td. med et foldudbytte paa 2.80. Dette forekommer jo den moderne betragter ganske elendigt, men svarer sikkert til tidens almindelige resultat. Snarest var udbyttet her en smule bedre end paa Chr. Rantzaus største gaard Gessing-

holm, der kun havde et gennemsnit paa 2.60 .(Se herom Historisk Tidsskrift 10 R. III.s 79 f.) Om skemaet med kolonnerne er iøvrigt at bemærke: Ved rugen mangler tallene for avlen 1635—36 og for udsæden 1637—38, ved byggen mangler avlen for 1635; 1644 er avlen mindre end udsæden og 1645 udsæden større end forrige aars avl, og ved havren er 1644 avlen mindre end udsæden og 1641 og 45 udsæden større end forrige aars avl. Det exceptionelt slette høstaar 1644 skyldes formodentlig Torstenssonkrigen. Rugen spænder som vintersæd over to kalenderaar, mens byg og havre saas og høstes indenfor samme aar. Naar hovedgaardens avl et aar ikke strakte til til udsæd, kunde man tage av landgildekornet, der vistnok ikke opbevaredes særskilt. 1647 og 1651 blev der sendt rug til udsæd til Demstrup fra henholdsvis Gessingholm og Herningsholm. Da der de paagældende aar ikke var mangel paa korn paa gaarden, har grunden formodentlig været den, at man har villet forny kornstammen. Det samme foregik fra tid til anden paa Gessingholm.

Chr. Rantzau har selv været interesseret i at kunne følge de enkelte aars foldudbytte, for i memorialen 1641 giver han ordre til, at i regnskaberne skal udsæden anføres ved avlen, saa han kan se foldudbyttet. At man dengang ikke har ladet sig forfærde over det lave foldtal, ses derav, at fogeden i et Brev 2. juli 1653 skriver til godskontoret paa Breitenburg, at eng og korn staar godt, der er udsigt til to fold. Iøvrigt findes der et interessant forslag fra godskontoret 1647, om hvordan Demstrup burde drives. Det regner imidlertid med omtrent dobbelt saa stor udsæd, som den der virkelig blev saaet, saa hvis planen skulde gennemføres, maatte der foregaa en meget betydelig ud-

videlse av hovedgaardens areal. Maaske har man regnet med, at de i gang værende rydninger og dræninger kunde fordoble arealet. Den gik ud paa følgende: jorden skal fordeles i 14 agre og vange og tilsaas med 302 td. Agrene skal deles i 9 lige store skifter, og av disse skal hvert aar ett tilsaas med boghvede, ett med sommerrug eller rug efter gødning, ett med rug efter gødning, ett med havre og 5 have ro. At forslaget aldrig blev til noget, viser regnskabernes tal kun alt for tydeligt. Ordet kobbel og navngivne kobler optræder saa ofte, at der formodentlig maa være drevet kobbelbrug.

Paa grænsen til havebruget staa avlen av hamp, humle og kaal. 1652 skal et stykke jord graves »dybt og med flid« og tilsaas med hamp, hvorav der kan laves sejl til Gjellerup mølle. Naar hampen er taget, kan jorden tilplantes med kaal. Iøvrigt skal der sættes humlestager og saas humle, og revisionen gør opmærksom paa, at det er for dyrt at købe kaalfrø, saa gaarden skal selv avle det og udsaa det paa »gammel jord«, men iøvrigt maa der først købes urtefrø, naar salget av havens frugt havde givet indtægt. (Mem. 1652.) (Revision s. aa.) Sandsynligvis har dog humlehaven kunnet forsyne gaarden med humle, efter at den 1640 var blevet gjort større, idet muren omkring den var blevet flyttet længere ud paa marken og nye humleranker var blevet hentet fra Gessingholm. (Memorial 1639.) Den ovenfor beskrevne have gav imidlertid sjældent udbytte av betydning; det største tal for salg av æbler og pærer er fra regnskabet 1650—51, nemlig 6 rdl., og 1659 fik man overhovedet intet, da svenkerne havde ødelagt frugttræerne (rgsk.). Et enkelt aar (rgsk. 1653—54) nævnes, at æblerne var lavet til most. Baade 1642 og 43 skulde der plantes æble-, pære-

og kirsebærtræer i humlehaven, og 1647 skulde unge, vilde æbletræer tages ind fra skoven til haven og podes. (Mem. paagældende aar.) Skovens nødder synes normalt at være blevet plukket, for 1659 bemærkes, at det aar var de blevet stjaalet av de kejserlige, og undertiden findes nødder opført i gaardens beholdninger. Av og til omtaler regnskaberne en urtegaardsmænd, der lønnes med et par rdl.

Overskuddet av kornavlén blev anvendt paa følgende maader: noget blev spist op paa gaarden av folkene og gæster eller av besætningen, især fjerkræ og grise, men en enkelt gang har et par jagthunde faaet havre, det vil dog vel sige grut, eller det blev brugt som betaling til gaardens løse arbejdere, andet blev sendt til andre rantzauske gaarde, og for dette beregnes der som regel betaling, og endelig blev resten enten solgt direkte fra gaarden eller sendt til Holsten for at sælges der. Følgende tal — forkortet til hele td. — for hvad der er blevet spist paa Demstrup er hentet fra tre typiske regnskaber:

1629/30	5 td. rug,	16 td. byg og malt,	17 td. havre
1648/49	15 - —	22 - — - —	5 - —
1653/54	22 - —	30 - — - —	11 - —

Til løn udbetaltes 48/49 5 td. rug og 6 td. byg, men det kan ikke ses, hvor meget av det solgte eller bortsendte korn, der stammer fra hovedgaarden, og hvor meget der er landgildekorn, da alt kornet blandes sammen i regnskaberne, saaledes osse det korn, der indavledes paa de øde gaarde, som godset søgte at holde i drift, og frugtegælden, d. v. s. det korn bønderne leverede tilbage, naar de havde laant udsæd paa hovedgaarden eller havde beholdt noget av deres landgildekorn til saaning. Hovedresultatet av denne redegørelse

for kornavlén bliver da, at trods et meget omfattende og energisk arbejde for at udvide og forbedre det under dyrkning værende areal, har udbyttet været meget ringe, og man kan sikkert gaa ud fra, at bondejorden, der ikke var under saa rationel drift, har ydet endnu mindre.

Inden der gøres rede for Demstrups vigtigste produkt øxnene, vil det maaske være rimeligt at sige lidt om gaardens husdyrhold. Besætningen ser i nogle typiske regnskaber saaledes ud:

	1631	1648	1653	1656
Tyr	1			
Køer og kalve ..	8	17	12	10
Heste + føl	12	3		10
Kalkuner	5	6	4	16
Høns	10	5	9	17
Svin		57	12	17
Gæs		7	20	4

I 1639 omtales stodhestene og nogle av dem blev solgt, men stoddet nævnes kun denne ene gang, saa det er formodentlig blevet opgivet. Indtil 1641 holdtes desuden en del faar — c. 60 —, men dette aar nedlagdes gaardens schäferi (Mem. 1641), fordi man paa Breitenburg mente, at det bedre kunde betale sig at anvende fodret til øxne, og faar optræder da kun en sjælden gang i regnskaberne, aabenbart kun til kost for gaardens folk. Umiddelbart før schäferiets nedlæggelse — 1640 — var der 132 faar. Svinene var dels gaardens egne svin, dels svin ydet av bønderne som landgilde, og endelig tog man ofte svin fra bønder eller andre paa olden i skovene mod betaling, men denne indtægt var yderst variabel, idet den avhang av, hvorvidt der overhovedet var olden i skovene. I 1655/56 havde man 22 fremmede svin paa olden à 6 sk. per

svin. De av bønderne ydede svin og gaardens eget til- læg, der som regel var meget beskedent, 1648 und- tagelsesvis 15 grise, blev som regel slagtet paa gaarden og sendt til Holsten eller til en anden av Rantzaus gaarde. 1653/54 var der av 6 slagtede svin saltet sider, hoveder, forstykker og rygge og lavet pølser, ialt 48 stykker, der vejede $2\frac{1}{2}$ skippund, 3 bismerpund og 9 mark, og det hele sendtes til Breitenburg, mens til- lægget, 64 grise, dels blev paa gaarden, dels sendtes til Gessingholm, til hvis store skove der ofte kom svin fra alle de rantzauske gaarde (fx. Mem. 1646), og de brændtes altid med mærket C. G. z. R. ∴ Christian Graf zu Rantzau. Undertiden behandledes svinene dog anderledes, for 25. september skrev Chr. Rantzau til fogeden, at han skulde sætte 20 gode ydesvin eller svin av gaardens egen besætning paa sti og fede dem. De skulde hver have 2 td. rug og 1 td. havre malet og sat i vand. Naar de var blevet fede, skulde de slagtes og sendes til Holsten, da det saa ud til, at flæsket vilde stige dernede. Iøvrigt paalagdes det i memorialen 1646 fogeden at sørge for, at svin og fjerkræ blev pas- set bedre, saa de kunde give mere udbytte, og denne klage gentoges i 1654, hvor det hedder, at da det viser sig, at ladegaarden aarligen ikke meget indbringer, besynderligen at av svin, gæs og høns ikke saa meget beregnes, som de personer, der derpaa tager vare, be- kommer i løn og kost, saa da der paa godset er en stor hob kaadnere, og der ikke kommer hver gang for at forrette deres ugedage saa store og stærke folk, at de kan udrette noget nyttigt, men at der altid kom- mer smaa børn til hove, saa skal kaadnerne herefter- dags hver dag med to personer vogte smaakraet, og der skal derpaa gøres saa god anstilling og ordning, at det kan dermed skikkeligen og vel tilgaa, saadan

at de ringeste kan bruges til gæs og høns, mens de største børn skal vogte svinene. Denne ordning synes nu ikke at have forøget udbyttet, men det bestemmes dog samme aar, at de svin, der er blevet fedest paa skoven, skal slagtes og ryges og flæsket sendes til HERNINGSHOLM.

Meget ofte blev de i jordebogen fastsatte ydelser af svin og fjerkrae nu ikke ydet in natura, men blev avløst med en fast pengeavgift. Blev dyrene virkelig ydet, blev de som regel solgt eller slagtet og sendt sydpaa, mens kun en meget ringe del nævnes som »forspist« paa gaarden. Et enkelt aar — 1631 — nævnes, at bønderne for høns har ydet kaniner, der ellers ikke optræder i regnskaberne. Selvom husdyrholdet var ringe, hændte det dog, at der kom sygdom i besætningen, og i saa tilfælde hentedes en eller anden klog smed som dyrlæge. Smeden i Ullum doktorerede 1653 paa en hoppe, der var blevet stanget, hans kollega i Udbyneder optræder flere gange, og 1660 fik smeden Christen Jensen Astrup i Jennum ikke mindre end 4 rdl. for at kurere en hest for »springorm«, saa man maa formode, at hans hestekur hjalp. Kastration mente revisionen i 1652, at man ikke behøvede at gaa til saa lærd en mand om, for saa kostede det penge. Det kunde godt besørgeres af en bonde, der i saa fald kunde faa en hovdag godtgjort for sin ulejlighed med at skære grise og kalve. Til skoning av hestene kunde man imidlertid ikke undvære smeden, men revisionen mente dog 1651, at der var ødslet med hestesko. Hestene gik saa lidt paa stenbro, at de godt kunde undvære sko. Paa en lignende klage i 1648 havde fogeden imidlertid svaret, at da bøndernes heste var saa ringe, maatte de have sko paa, naar de var til hovning, saa man kan vistnok derav slutte, at nor-

malt var kun hovedgaardens heste beslaaede, mens bondeøgene gik uden sko.

Gæssene synes at have været regnet for relativt værdifulde, for 1651 forlangte revisionen, at der skulde sælges flere gæs, saa der paa gaarden kun var 8—10 »levegæs« tilbage, og desuden skulde fogeden fornemme, om man ikke kunde fly bønderne gaaseæg, saa de kunde lægge gæs til, men i marginen skrev han »vil iche vere«, saa det er der næppe kommet noget ud af. Antallet av gæs var dog som regel ikke stort, men de holdtes stadig og blev fodret med havre, baade gaardens tillæg og de ydede landgildegæs, og i hvert fald 1655 kom der gæs hertil fra Sødtringholm for at fedes og sendes til Kiel. Aaret før skulde de slagtede gæs, hvorav halvdelen var saltede, halvdelen røgede, sendes til Herningsholm.

Da sukker var en kostbar vare, lagde man megen vægt paa at skaffe sig honning, og derfor holdtes der da en del bistader paa gaarden. Ifølge memorialen 1642 skulde fogeden Carsten Jacobsen indkøbe bistader, som Chr. Rantzau vilde være halvt med ham om, og den samme fordeling av ejendomsretten og dermed følgende del av tab og indtægt søgte godsejeren at opnaa i 1654, da fogeden for ham hos bønderne skulde opkøbe den halve ejendomsret til bøndernes bistader, men dog skulde der desuden i det samme aar laves bistader paa gaarden, og der gives omhyggelige direktiver for, hvordan kuberne skal passes. Bistaderne var billige, i 1649 blev der for 20 sk. lavet 5. Aaret efter blev der lavet 13 nye, hvorav 9 blev »slagtet« d. v. s., de maatte ødelægges, for at man kunde faa honningen av dem, og samme aar stod der yderligere 4 hos en bonde. 1651 blev der købt 4 kuber, aabenbart med en flok bier i, da de kostede 12 sk. stykket. En del av

udbyttet blev sikkert brugt til at brygge mjød paa, for 1649 fandtes der i kælderen en tønne av denne skønne drik, der vurderedes til hele 8 rdl.

I godsets 13—14 damme blev der udsat fisk (Mem. 1641 og senere), og man synes her at have drevet en pudsig vexeldrift, for 1654 bestemte memorialen, at naar Dalbyneder dam, der dette aar var tørlagt, havde været tilsaaet een gang, skulde den igen fyldes med vand, og der skulde sættes karper og karusser i den. Samme aar skulde tre smaa damme ved Møllegaarden tømmes, de største karusser og andre fisk sendes til Gessingholm til udsættelse, og til gengæld skulde der tages 1000 andre karusser fra Raaby dam til udsættelse i Møllegaardsdammene, og fogeden bemærker udtrykkelig paa memorialen, at det er sket, dog har han faaet fat i 1100 karusser i Raaby dam. Da de kejserlige hjælpetropper i 1659 var paa gaarden, tømte de de fiskedamme, de kunde overkomme, og lod drage vaad i resten hver dag og »tog alle de fisk derav, store og smaa, som de kunde bekomme«, som fogeden skriver.

Dammene var ikke altid de samme, i det nogle av dem blev udtørret, mens til gengæld andre vandhuller blev besat med fisk, og i 50'erne ser det ud til, at man har tømt dammene og talt fiskene, for paa anden maade kan man næppe forklare, hvordan fogeden kunde indsende lister over, hvor mange fisk, der var i dammene, selv om han en enkelt gang skriver, at antallet ikke vides »til visse«! 1650/51 var der 3380 karusser og 350 karper, gedder og skaller, 1655/56 6520 karusser og 80 karper, aborrer, sudere og stenørreder, 1656/57 5980 karusser og 78 av de andre fisk, nemlig det samme antal som forrige aar ÷ to stenørreder, og endelig skal der 1660/61 have været 12260 karusser

og 12 karper, saa fogedens brev om de kejserlige fiske-tyverier maa have været meget overdrevet i udtrykkene.

Disse ferskvandsfisk var for Chr. Rantzaus egen mund, for til gaardens behov indkøbtes sild og hvilinger, torsk og kuller og desuden tørfisk, gerne for en snes rdl., i Mariager eller Randers. Fra Nibe, hvor Chr. Rantzau havde en fiskebod, købtes sild baade til de jyske gaarde og til forsendelse til Holsten.

Det foregaaende har formodentlig vist, at korn- og husdyravlen paa Demstrup ikke var nogen lukrativ forretning. Skulde der tjenes penge paa gaarden, maatte det være paa stude, og Demstrup blev da osse en rigtig studegaard. Efter beskrivelsen fra 1667 var der staldplads til c. 300 øxne, og denne blev udnyttet paa to forskellige maader: enten modtog gaarden andres øxne paa foder for en kortere eller længere tid, som regel dog for vinteren mod en betaling av 4 rdl. per par, eller Christian Rantzau lod sin foged opkøbe øxne paa egnen, eller de blev købt af fogeder paa andre gaarde og derefter drevet hertil. Gaardens eget opdræt var yderst ringe, det højeste tal, der findes i regnskaberne er 5, men undertiden ydede bønderne deres indfæstning eller retsbøder i form av stude. Hosstaaende tabel skulde give en desværre meget huller og ufuldkommen oversigt over øxnehandlen. Da regnskaberne er meget ufuldstændige, kan man dels ikke slutte, at der i de her manglende aar ikke holdtes øxne, tværtimod kan det med sikkerhed siges paa grundlag av spredte oplysninger, der er for tynde til at berettigede deres optagelse i tabellen, at der hvert aar var øxne paa stald, og dels betyder manglende oplysninger i et av de her medtagne aar ikke, at der fx. det paagældende aar ikke var fremmede øxne paa

stald, men kun Rantzaus egne. I det hele taget er tabellen ikke udtømmende, men giver kun en summarisk oversigt, som de følgende bemærkninger gerne skulde kunne supplere.

	Købt	For pr. par	Andres øxne paa stald	Solgt egne øxne paa stald	For pr. par	Drevet til Holsten	Salgspris pr. par
1625/26	25	12 - 32 -					
26/27	76					40	
29/30	12					41	
34/35			84				
35/36	42		188	33	23 -		
36/37	133						
37/38	3		168	5	16 -		
38/39			200	2	16 -		
39/40	120	16 - 13 -	80			124	27 -
40/41	115	17 - 20 -	124				28 -
41/42	113	16 - 28 -	83	116	26½ -		
42/43	116	16 - 7 -		180	27 - 15 -		
43/44	177	17 -				226	
44/45			86	6	28 -		
45/46	247	16 - 40 -	126			332	
46/47	247		5			220	30 - 34 -
47/48	200	15 - 47 -	10			188	
48/49	174	15 - 33 -				c. 190	28 -
49/50	194						
50/51	176	14 - 10 -					
51/52	220	17 - 15 -				204	
52/53	248			3	20 -		
53/54	272						
59/60			151				
60/61	186	23 - 37 -	188				c. 30 -

Øxnene blev som sagt købt hos bønderne, der ikke maatte sælge til andre end deres egen godsejer. Saaledes maatte to bønder i Tørring 1640 hver bøde 4½ rdl., fordi de havde solgt øxne til fremmede, efter at memorialen udtrykkelig havde fastslaaet, at de bøn-

der, der trodsede forbudet mod øxnesalg til andre, skulde bøde 2 rdl. Selv kunde bønderne paa grund av deres ringe avl ikke opfodre øxne, men dog satte Chr. Rantzau i 1641 de øxne, som var for ringe til, at det kunde betale sig for ham at fede dem paa Demstrup, ud til bønderne, som saa skulde fodre dem, men de har ikke været gode nok til export og er formentlig enten slagtet paa stedet eller blevet brugt til trækdyr. Pengene til øxneindkøb fik fogeden ad mange veje. For det første havde han overskuddet fra Demstrup selv, baade av hovedgaardsdriften og av bøndernes avgifter, dertil kom større eller mindre beløb indbetalt til ham fra fogederne paa andre gaarde, især fra Herningsholm, hvor der iøvrigt ofte købtes, men vistnok aldrig staldedes øxne. Var disse beløb ikke tilstrækkelige, blev der sendt forstærkning fra Breitenburg, og i hvert fald fik fogeden gentagne gange (fx. 1640) besked paa at købe øxne for alle de penge, han havde til raadighed, og 1643 blev saa at sige alt, hvad gaarden kunde skrabe sammen, sat i øxne. Dette aar blev hoveriet i vid udstrækning avløst med træpenge, aabenbart for at skaffe flere penge til studekøb (Mem. 1643). I 1656 skriver Chr. Rantzau til fogeden d. 22. juli og beklager sig over, at han ikke har kunnet faa flere end 252 øxne paa stald det foregaaende aar, og siger, at han i hvert fald burde have købt nogle flere paa Rantzaus regning, men iøvrigt var han godt tilfreds med fogeden, for han faar lov til — ligesom tidligere aar — at holde et par øxne gratis paa foder, da »ieg icke andet aff dig end flittighed och troeschab forspørger«. Bestræbelsen for at forøge øxnemængden medførte, at der 1640 blev givet ordre til, saafremt foderet vedblivende strakte til, at bygge stald til yderligere 30 dyr. Fogedens øxne — i reglen

to par — blev drevet til Holsten og solgt sammen med godsets, saa han har ikke haft andre udgifter av dem end indkøbssummen og har saaledes i almindelighed kunnet tjene en 25 rdl. hvert aar eller mere end den faste aarsløn, der i 40'erne var 20 rdl.

Dyrene blev indkøbt om efteraaret og stod paa stald i c. 4 maaneder, i 1655/56 saaledes fra 1. november til 10. marts, og foderpengene var 4 rdl. per par, og disse regnedes for egne øxne baade til indtægt og udgift. Til dyrenes pasning holdtes om vinteren en 4—5 røgte, der fik 2 rdl. 12 sk. i pengeløn + fri station, men i 1642 maatte en bonde i Raaby for begaaet lejermaal arbejde sin bøde av som øxnerøgter! Alvorlige tab kunde sygdom blandt kvæget forvolde. Det betød kun lidt, naar der omtrent hvert aar døde en eller to av den store besætning, men flere gange udbrød der hærgende epidemiske sygdomme. 1641 døde der 34 dyr eller omtrent $\frac{1}{3}$ av studeholdet, og saa havde man endda anvendt 32 rdl. paa medicin. Det kostede 6 sk. stykket at faa de selvdøde dyr flaaet, og salget av huderne indbragte kun c. 19 rdl. eller en smule mere, end hvad et par øxne kostede. 1651 var der »lungesot« blandt kvæget, og skønt den tilkaldte »dyrlæge« Jens Knudsen i Borum fik 16 rdl. for medicin og behandling og een rdl. for en recept, og til trods for at de syge dyr endda blev aareladt, døde der 27. Sygdommen vedvarede endnu ind i det næste aar, da der dog kun døde 5, men hvor man igen maatte aarelade de syge og give dem terpentin og olie som medicin. 1649/50 indtraf der en katastrofal epidemi. Fra det forrige aar havde man 12 øxne og indkøbte 194, hvortil kom 136, der kom fra Gessingholm og skulde drives til Holsten sammen med Demstrups øxne. Disse var imidlertid syge, og hos Johan Apoteker i Randers købtes for 18

rdl. 36 sk. medicin. Paa Demstrup og under transporten døde 32, 34 andre maatte opstaldes paa Breitenburg, og resten var paa grund av deres svage tilstand usælgelige, saa de maatte drives tilbage til Demstrup og Gessingholm, og saa døde endda 10 av den sidste flok paa vejen hjem.

Den for Chr. Rantzau bedste form for øxnehandel, hvis det kan kaldes saaledes, var at modtage andres øxne paa foder. Han fik da 4 rdl. per par og havde ingen risiko, og i aarene 1635 til 1641 havde han fra 80 til 190 øxne paa stald, som tilhørte nogle Randerskøbmænd, men senere overtog han selv hele handlen, der ganske vist kunde give et langt større udbytte, men som medførte stor risiko baade i form av sygdom, som ovenfor skildret, og i form av daarlige handelsforhold. I de følgende aar havde Demstrup av og til en flok eller nogle faa øxne paa foder i nogle dage eller uger, men langt den største del av besætningen tilhørte Rantzau selv, og disse søgte man saa først at faa solgt paa stalden til en opkøber, der dog skulde godkendes av Chr. Rantzau (Mem. 1634/40 og 1647), og kun hvis det ikke kunde lade sig gøre, blev de drevet til Holsten. 1642 og 43 solgtes store partier til studehandleren Dietrich Klocker fra Flensborg, og en bevaret kopi av en kontrakt med ham fra 26. januar 1642 viser os vilkaarene. Av Demstrups 144 øxne skal han købe 126 og har selv lov til at udskyde de 18 daarligste. De skal betales med 26 rdl. 24 sk. per par, og betalingen skal ske med $\frac{1}{3}$ til 1. maj, $\frac{1}{3}$ 28. september og resten 24. november i Rendsborg, og Klocker staar med hele sin ejendom i pant for købet. Han maa have været en stor handelsmand, for samme aar køber han 84 øxne fra en av de andre gaarde og aaret efter 180. Den dag, han henter dyrene paa Demstrup for selv at lade dem

drive sydpaa, skal gaarden levere ham den første nats foder gratis.

I de senere aar var det dog hovedreglen, at fogeden paa Demstrup drev øxnene ned til Elben, undertiden sammen med dyr fra Gessingholm. En typisk rejse ser saaledes ud: 10. april blev 163 øxne drevet av Demstrup stalde og over Randers, Hammel og Vilholt naaede de til Rantzaus gaard Skovgaard, hvorved man opnaaede, at man ikke for det døgns vedkommende behøvede at købe foder, men kunde faa det av gaardens beholdning. Derefter gik det over Bække til Ribe, hvor man dels for 44 sk. fik 4 mænd til at drive dem gennem byen, dels maatte betale »den store øxnetold« paa 3 rdl. per par. Videre gik det over Bustholm, Beyelhus til Rantzaus gaard Lindved i Slesvig og derfra over Rugem (?), Krop, Truckebeck (?), Javnsted, Timmen Astiq (?), Neumünster, Bramstedt, Rickenbuckwsen (?) til Uetersen, hvortil de ankom 30. april og blev i to dage. Paa vejen blev der betalt 3 sk. i told per par i Slesvig, 2 sk. i Rendsborg og 1 søsling i Ravsted. Rejseudgifterne beløb sig, bortset fra tolden i alt til 107 rdl. 37 sk. og c. 3 rdl. til fogedens hjemrejse. Da det av regnskaberne fremgaar, at der det aar er drevet et større antal øxne til Holsten, har Demstrups foged altsaa haft dyr med fra en av de andre gaarde. Fra det følgende efteraar 1647 findes der en kontrakt om salg av øxne i Holsten, men det kan ikke ses, om den blev opfyldt. Da den imidlertid giver et billede av, hvordan handlen kunde foregaa, skal den her kort refereres. Fogeden paa Breitenburg Nicolaus Bilenberg forpligtede sig 9. august til at levere Max Ruymann og Dirck Bradenstael i Itzehoe 80 øxne, som køberne skal have lov til at udvælge mellem 103. De skal holdes paa græs til 29. april, og hvis nogle av de 80 dør,

skal de erstattes med andre fra de resterende 23, men derefter overtager købmændene hele risikoen og skal betale dem inden 10. november med 1225 rdl. Hvis øxnene ikke var blevet solgt til opkøbere inden deres ankomst til Elbens bredder, hvor de paa Breitenburg og Rantzau's enge fik et extrafoder efter den lange vandring ned gennem halvøen, blev de staaende paa disse holstenske godser, indtil de kunde blive solgt i Hamburg. Maaske er det af hensyn til dette marked, at Chr. Rantzau i 1649 forærede Hamburgs syndicus et par øxne. Enkelte aar var markedet i Hamburg saa mat, at store dele av øxneflokkene blev paa de holstenske gaarde i hvert fald aaret ud.

Endnu staar tilbage at nævne, at en del øxne, der ikke kunde sælges, blev slagtet og i saltet tilstand sendt til Breitenburg, og at det jo hændte, at en stud stak av under transporten. Et mere alvorligt tab voldte naturligvis krigene, hvorunder de fremmede soldater dels lod en del dyr slagte for deres egen mund paa Demstrup, dels simpelthen stjal store partier av dyrene, men herom senere.

Skal man gøre resultatet av hele øxnehandlen op, ser man, at Chr. Rantzau dels regnede med at faa en pæn rente av sine i øxnekøbet anbragte penge, c. 6 %, dels havde indtægten av salget av foder baade til de fremmede øxne og til sine egne, og at han endelig paa salget tjente omkring en snes %, noget mere, naar han kunde sælge paa stalden, lidt mindre, naar han selv maatte sende øxnene til Holsten, men paa grund av regnskabernes hullede karakter, kan man ikke gøre hele resultatet op i rede penge. Saa meget er dog sikkert, at denne del av hovedgaardsdriften har været den mest indbringende.

Til gaarden har i den første del av den her omhand-

lede periode hørt et schäferi, der som nævnt blev nedlagt 1641, og faar synes der ikke at være blevet holdt paa godset i den følgende tid. 1630 holdtes der dog kun 17 faar, saa schäferiet har været beskedent, og det gav da osse kun en ringe indtægt: 9½ pd. uld solgt for 12 rdl. 20 sk. og 4 faareskind solgt for 1 rdl. 24 sk. Naar der igen i 1649 solgtes faareskind — 8 skind à 4 sk. — maa det stamme fra faar leveret av bønderne, for faar fandtes ikke iblandt gaardens besætning. Ulden ses ikke at være blevet spundet paa gaarden, men paa et eller andet tidspunkt maa h o v s p i n d være blevet paalagt bønderne, for fra 1660 optræder spindepenge som en fast avgift paa næsten alle bøndergaardene, men allerede før den tid indeholder regnskaberne lister over hørgarn og lærred, der er blevet spundet og vævet av gaardens avl. Det drejer sig om saa store mængder, at de næppe kan være blevet forarbejdet av gaardens meget faatallige kvindelige tyende, og det der ikke brugtes paa Demstrup, blev sendt til Breitenburg eller andre gaarde. 1653/54 ser regskabet saaledes ud:

	Behold- ning	Spundet og vævet	Til andre gaarde
Al. dynevaar	27		27
- hørgarnslærred	80	24	80
- hörblaargarnslærred	110		110
- hampeblaargarnslærred ..	70	31	70
- hampelærred		32	
Mk. hørgarn		7	

Hampeblaargarnslærredet, der aabenbart har været det ringeste, blev brugt til møllesejl paa Herningsholms vejrmølle. Paa dette tidspunkt havde gaarden foruden mejersken kun een pige, saa de kan vist ikke have vævet dette.

Bedriften styredes af fogeden, der fik direktiver dels gennem memorialerne, dels fra Chr. Rantzau personlig, naar han opholdt sig paa gaarden, og hans regnskaber blev meget nøje reviderede nede paa »gods-kontoret« paa Breitenburg. Hvis han havde avholdt udgifter, der ikke var absolut nødvendige eller lod udføre arbejder, han ikke havde faaet besked paa, maatte han betale dem selv. I 1655/56 var det rent galt for ham. For det første havde han fra forrige aar en mangel i sit regnskab paa 2 rdl. 45 sk., dernæst havde han uden bevilling i 4 aar holdt to par øxne paa gaardens foder og maatte derfor betale 16 rdl., og endelig havde han aaret før ladet fruerstuen male uden ordre, men han bemærkede i sit regnskab, at han haabede at faa denne post eftergivet. Denne uregelmæssighed med øxnene skyldtes imidlertid et fogedskifte, idet den nye foged aabenbart har troet, at han i lighed med den forrige havde lov at holde de fire øxne frit paa foder, men nu fik han at føle, at det var en gunstbevisning, og han fik det da osse bevilget det følgende aar. I det hele drejer revisionsantegnelserne sig kun om rene ubetydeligheder, og man kan vist regne med, at fogedernes anmodninger om eftergivelse av disse smaabeløb er blevet bevilget, da de ikke føres til indtægt paa det følgende regnskab, og som ovenfor nævnt har Chr. Rantzau i hvert fald een gang direkte udtrykt sin tilfredshed med sin foged. Fogedlisten begynder 1626 med Erik Andersen, der vistnok vedblev i stillingen til Carsten Jacobsen tiltraadte 1634. Han kaldes 1651 forrige foged, og muligvis er han kommet i gæld til Chr. Rantzau ved sin fogedvirksomhed, for 1655 eftergav godsejeren ham c. 77 rdl. Han sad da paa et husmandssted under Sødtringholm, og dette havde han 1651 faaet i fæste uden land-

gilde og, hvad der er enestaaende, uden stedsmaal, men hvorav han dog skulde give $1\frac{1}{2}$ rdl. i træpenge. Allerede to aar efter sad der imidlertid en ny fæster paa stedet. Den nye foged hed P e d e r R a s m u s s e n M ø l l e r, senere kaldet Demstrup, hvis ene broder Mads var foged paa Herningsholm, en anden, Gert, paa Skovgaard. Han synes at have været foged til 1660, men vil iøvrigt blive nærmere omtalt under Sød-
 ringholm. En vis Heinrich v. Støcken, der døde 1643 som tolder og raadmand i Rendsborg, omtales engang som foged paa Demstrup, Sød-
 ringholm og Vejbjerg, men da listen over fogeder for disse aar jo er fuld-
 stændig, maa hans virksomhed have ligget før 1626, altsaa i Gert Rantzaus tid, medmindre han da blot har været »revisor« og ført et almindeligt tilsyn med disse
 gaarde. Den faste stab av tyende, som fogeden her-
 skede over, var beskedent: en ladefoged og en mejer-
 ske, et par karle eller drenge, en eller to piger og en
 fast røgter, hvortil kom en fem—sex røgtere, naar øx-
 nene stod paa stald. Langt den største del av arbejdet
 paa hovedgaarden har derfor været udført av bøn-
 derne som hoveri. Lønningerne var dels fri station,
 dels et mindre pengebeløb. Ladefogeden fik 10 rdl.,
 mejersken 8, en plovkarl 10, røgteren 5, pigen 4 og
 drengene knap 2 rdl. Øxnerøgterne endelig fik for et
 halvt aars arbejde kun 2 rdl. 20 sk., alt i lybsk mønt.
 En sjælden gang opdukker haandværkere, der faar be-
 taling efter regning og den eneste faste, som kom ude-
 fra, var skorstensfejeren, der fik en rdl. og en mark
 eller to for sin ulejlighed. Lønningerne var 1630 en
 smule lavere end de ovenfor nævnte, saaledes var fo-
 geden steget fra 16 til 20 rdl. og røgteren fra $4\frac{1}{2}$ til
 5 rdl.

Gods og bønder.

For godsets størrelse er der ovenfor s. 5 gjort rede, men der vil være grund til at sige lidt om dets beliggenhed. Demstrup ligger i Raaby sogn, og paa nær nogle faa huse laa alt bondegodset her eller i de tilstødende Dalbynder, Dalbyover og Øster Tørslev sogne og i det til Dalbyover stødende Kastbjerg sogn, saa godset var smukt avrundet og fordelte sig ved denne periodes afslutning, altsaa efter at nogle faa brug var købt eller nyoprettede, paa følgende maade: Raaby 16 g., 4 kirkegaarde, 1 præstegaard, 3 bol, 5 huse og kirkeladen, Dal 1 g., Dalbynder 6 g., 1 b., 6 h. og de to til fattighuset hørende g., Binderup 3 g., Stangerum 1 g., Dalbyover 1 h., Knejsted 2 g., 1 b., 1 h., 1 kirkeg., Øster Tørslev 1 b., Tørring 11 g., 1 b., 3 h., 1 mølle, Kastbjerg 1 g. Meget fjærnere, helt ovre i Vesthimmerland i Gislum herred i Foulum laa 1 h og i Nibe 1 h., og endelig laa paa en lokalitet, der ikke har ladet sig stedfæste, Luxholm eller Løchisholm 3 h.; da der til det ene av disse huse hørte en færge, maa stedet formodentlig have ligget ved en aa eller fjord. Da godset som vist kun voxede en ubetydelig smule, er ldg. 3: landgilden næsten konstant, men indtægten i penge varierede stærkt, idet godset i aarene 1634 og 35 avløste en række av smaabederne med penge, men senere vendte man igen tilbage til at modtage disse i naturalier, i hvert fald regner jordebøgerne summarier altid hermed fra 1636, selv om en enkelt bede av og til avløstes — og fra 1650 altid smørret. Indtægten av træpenge svingede ligeledes, idet det ikke hvert aar var de samme gaarde, der avløste hoveriet hermed, men der findes kun undtagelsesvis en samlet oversigt herover. I 1659/60 kom der en ny indtægt til,

nemlig spindepenge, en avløsning for hovspind. Et par aar — 1650/51 og 1653/54 — avløstes svinene med 2 rdl. stykket, men denne post holdtes for sig udenfor den almindelige pengeindtægt. Da svingningerne og stigningen i ldg. som sagt er meget ringe, er der næppe grund til at meddele mere end ett summarium over jordebogsindtægterne, og det sidste fra et normalt aar 1656/57, aaret før den store krig, ser da saaledes ud:

Penge	34 rdl. 24 sk.	Lam	24
Rug	101 td. 6 -	Gæs	7
Møllemel	15 -	Høns	42
Byg	178 - 3 -	Æg	480
Havre	118 - 6 -	Mark lyse-	
Staldøxne ..	4	garn	10
Svin	47½	Fjerdingsild	1
Fødenød	27	Smør	3 td. ½ pd.
Faar	19		

Hele denne ldg. ydedes imidlertid ikke, for dels var der en række faste, aarlige ldg. nedsættelser, dels var altid en del brug øde. De faste nedsættelser var dels nedsættelser for gaarde, der i jordebogen var ansat til en ldg., der var større end de i virkeligheden kunde yde — se herom: Overslag 1648 i pakke 34 —, dels nedsættelse for folk der som delefogeden udførte et større arbejde for godset. Denne nedsættelse steg en smule med aarene, men var gennem flere perioder fast, saa her skal kun anføres det første og de sidste aar, hvorfra de kendes, nemlig:

1635	10 rdl. 35 sk., 12 td. 4 skp. rug, 20 td. 2 skp. byg, 1 td. 2 skp. havre, ½ svin.
1657	19 rdl. 32 sk., 11 td. 4 skp. rug, 23 td. 2 skp. byg, 2 td. 4 skp. havre,

Restancerne var derimod mere variable, men for de værste aar, krigsaarene, henvises til det senere

avsnit om krigen. Restancerne omfatter baade de virkelige restancer, d. v. s. de afgifter, som bønderne paa de besatte gaarde ikke havde formaaet at yde, og ldg. av de øde gaarde. Det kan ikke ses, hvor stor en del av restancerne der kom ind senere, for jordebogsregnskaberne omfatter kun den ydede ldg. og nævner ikke, hvor meget av den, der er restancer fra foregaaende aar, og hvormegyet der er ldg. fra det indeværende aar, men i hvert fald har det været bønderne umuligt at indhente de store restancer fra de tre krigsperioder. Restancelisterne ser saaledes ud, idet det blot maa bemærkes at for oversigtens skyld er smaaberderne, der 1626 og 30 anføres in natura omregnet til penge efter de sædvanlige taxter: svin = 2 rdl., nød = 1 rdl., 1 pund smør = 1 rdl., faar = 32 sk., lam = 24 sk., gaas = 12 sk., høne = 3 sk. og 1 snes Æg = 4 sk.

	Rug		Byg		Havre			
	rdl.	sk.	td.	skp.	td.	skp.	td.	skp.
1626..	21	23	12		27	3		2
30..	149	1	99		161	½	104	7
35..	19	49	12	5	30	1	13	6
37..	31	36	10		26	4	10	
39..	32	6	7	4	20	2	7	4
40..	26		5		15	6	5	
41..	21		3		11	2	2	4
42..	13	14					2	2
43..	9		1	4	3	6	1	2
44..	6		2	4	2	2		
46..	19	38	8	5	14	15	13	6
47..	15	20	6	1	10	4	7	4
48..	25	7	7	4	19	4	15	
49..	16	19	6	2	13	1	8	6
50..	27	2	18	6	28	5	19	
51..	56	33	31	4	42	3	32	
52..	38	44	26	4	41	7	31	3
53..	46	24	11	7	21	2	14	5
54..	25	18	9	3	17	3	11	3

	Rug				Byg		Havre	
	rdl.	sk.	td.	td.	td.	skp.	skp.	skp.
1655..	25	18	6	2	14	2	8	6
56..	7				6	6		
57..	12	13	2	4	9	6	2	4
63..	56	19	18	6	29	4	20	

Dette skema maa imidlertid suppleres med en meddelelse fra aarene omkring Torstenssonkrigen. De meget lave tal paa skemaet for aarene 1643/46 kan nemlig ikke omfatte alle restancer, idet der findes en samlet opgørelse for disse tre aar, som angiver de samlede restancer fra de tre krigsaar til: 498 rdl. 6 sk. 88 td. 2 skp. rug, 137 td. 4 skp. byg og 128 td. 4 skp. havre. Man maa vistnok gaa ud fra, at det store restancetal for 1630 omfatter restancer fra flere aar under kejserkrigen, og desværre tillader skemaets hul for aarene 1630/34 os ikke at se, hvor hurtigt godset kom til hæfterne efter krigen. Derimod synes godset at være kommet paa benene strax efter Torstenssonkrigen, og de høje tal for aarene 1651/53 maa skyldes daarligere høstaaar, som til gengæld avløses av et par ualmindelig gode aar 1656 og 57, hvor restancerne er minimale.

For aarene 1631/33 findes restancerne og den ikke ydede ldg. fra de øde gaarde adskilt og for alle avgifters vedkommende omregnet i penge, og de naar uhyggeligt store tal, der formodentlig skyldes Kejserkrigens eftervirkninger, der altsaa maa have strakt sig over en længere aarrække. De er saa langt større end de tilsvarende tal fra Sødringholm og Vejbjerg, at Demstrup maa have lidt i særlig høj grad under krigen.

	Restancer	Ikke ydet ldg. av øde gaarde
1631..	220 rdl. 26 sk.	193 rdl. 8 sk.
1632..	226 - 3 -	187 -
1633..	362 - 20 -	199 - 4 -

Desværre mangler tallene fra 1634; i 1635 er restancerne saa lave, at godset maa siges at være kommet over krigens virkninger, men det ses ikke nogetsteds, at godset har faaet disse store restancer ind, medens derimod de øde gaarde efterhaanden blev fæstet igen, som det følgende skema viser (se nedenfor).

Fra Karl Gustavkrigenes aar og tiden umiddelbart efter savnes nøjagtige oplysninger — se iøvrigt herom senere — men endnu 1663 var godsets bønder ikke kommet ordentligt paa fode igen. For at faa et billede av, hvor stor en del av den ydede ldg. der skyldtes fra de besatte gaarde, maa man se at finde ud av, hvor mange brug der i de forskellige aar stod øde, men her er jordebøgernes oplysninger ikke ganske paalidelige, idet der enkelte aar som ikke ydet ldg. fra øde gaarde alene anføres tal, som er større end den ldg., der skulde ydes av de brug, der ifølge jordebogen var øde. I almindelighed adskiller restancelisterne imidlertid ikke de to former for restance, men noget kan man dog se av den følgende liste, der er udarbejdet paa grundlag av jordebøgernes meddelelser om, at gaarde og huse stod øde, men de kan som sagt kun opfattes som minimumstal. Den første kolonne omfatter hele og halve gaarde og bol, den anden huse.

1626..	3	2	1643..	1	0
30..	7	2	44..	2	0
33..	7	3	46..	1	0
34..	5	3	47..	1	0
35..	4	2	48..	1	0
36..	4	2	49..	1	0
37..	5	2	50..	3	1
38..	2	2	51..	5	1
40..	1	3	52..	0	1
41..	2	1	53..	0	1
42..	1	1	61..	4	1

Jordebøgerne for 1654/60 indeholder ingen opgivelser om øde gaarde — fra de øvrige her manglende aar savnes jordebøger — men man kan i hvert fald for de sidste aars vedkommende ikke herav slutte, at alle brug har været besat, for dels ved man andetsteds fra, at mange brug blev øde under krigen, dels er der i aaret 1663 et ualmindeligt stort antal nyfæstninger, nemlig 19 mod det normale en eller to, saa en lang række av gaarde har sikkert staaet øde lige siden krigen. Med sikkerhed kan det ses, at i 1661, da næsten ingen gaarde ydede fuld ldg. og mange slet ingen, var mindst 9 huse og gaarde øde. Listen viser iøvrigt, at antallet av øde brug altid var ringe, bortset fra 1650/51 var det siden 1638 praktisk talt uden betydning. Var en gaard kun øde et enkelt aar, kom den hurtigt i drift igen, hvis da ikke godset, hvad der meget ofte var tilfældet, ligefrem søgte at holde jorden under kultur ved at drive gaarden ved hjælp av hovbønderne. (Mem. 1639). Blev gaarden fæstet igen, efter at godset havde tilsaaet markerne, maatte den nye fæster yde frugtegæld, d. v. s. godtgørelse for den i jorden liggende sæd. Maatte en fæster forlade gaarden av armod, eller stod denne øde i længere tid, forfaldt bygningerne, og deres istandsættelse var til stor byrde og besvær for godset, der søgte at faa den nye fæster til at foretage reparationen mod en ofte fleraarig nedsettelse av ldg.

Foruden ldg. havde godset under tiden en lille indtægt av husværing, d. v. s. folk, som boede til leje hos bønderne, og som, da gaardens bygninger jo tilhørte godset, skulde betale en lejeavgift til dette. 1651 blev en forhenværende fæster boende i sin gamle gaard hos sin efterfølger uden at betale godset noget, og da det blev opdaget, maatte bonden betale 10 rdl.

og lejeren 10 sk. i bøde. En bonde havde i fire aar sin mor boende for 10 sk. om aaret og en anden havde ett aar sin broder som husværing for den samme betaling.

Indfæstningen eller stedsmaalet blev altid ydet, uanset om den nye fæster fik andre begunstigelser, især nedsættelse av ldg. for kortere eller længere tid, fordi stedsmaalet var udtrykket for, at gaarden var en fæsteejendom, og det betaltes enten i penge eller i havre. Dets størrelse avhang av »tilbud og efterspørgsel«; var der mange ledige gaarde og faa, der ønskede at fæste, var stedsmaalet lavt og omvendt, men desuden avhang det av den nye fæsters betalings-evne, saa det er umuligt at sige noget om forholdet mellem stedsmaalets størrelse og gaardens hartkorn. Det ser imidlertid ud, som om stedsmaalet for gaardene i Raaby gennemgaaende var lavere end paa brugene i de fra hovedgaardene fjærnere liggende byer, maaske fordi Raaby-bønderne havde større hoveri. Stedsmaalet findes ikke altid angivet, men tager man gennemsnittet av stedsmaalet for de lige store gaarde i Raaby, der var c. 13½ td. hk., var det for de gaardes vedkommende, hvor det ydedes i penge, 2½ rdl., for de øvriges godt 3½td. havre. Paa gaardene i Tørring, der var en ubetydelig smule mindre i hk., var gennemsnittet 9 rdl. 7 sk. eller 4 td. havre. Forskellen er saa stor, at den næppe kan være tilfældig, men anden begrundelse end den her foreslaaede har ikke kunnet findes. Stedsmaalet her svinger fra 2 til 14 rdl. og fra 1 til 8 td. havre, men fra gaarde andetsteds kendes enkelte store stedsmaal, ja paa den godt 16 td. hk. store gaard i Benderup betaltes 1638 ikke mindre end 70 rdl., men det er ganske enestaaende. For en lang række gaarde betaltes 10 rdl. For husene varierede

stedsmaalet fra 24 sk. til 4 rdl. og 1 til 2 td. havre, men her synes det normale at være 1 rdl.

I Chr. Rantzaus ejertid foregik der nogle l d g r e g u l e r i n g e r, der i alt forøgede l d g. med c. 3 td., mens den øvrige l d g. forøgelse skyldes oprettelsen av en række nye brug, mest huse, og den var saa stor, at den mere end erstattede den nedsættelse av l d g., der ganske vist bevilgedes for hvert aar paa de enkelte gaarde, men som dog faktisk var fast. Et par gange ses l d g. at være blevet forhøjet, fordi de paagældende gaardes jordtilliggende var blevet forøget. Saaledes fik fire bønder i 1654 deres engareal forøget og skulde tilsammen yde 16 læs hø derav eller 16 sk. per læs.¹⁾ Samme aar blev revisionen klar over, at bonden i Dall i Peder Munks tid havde ydet en ørte havre mere end nu, men da han hidtil var sluppet fri for den, skulde det blive derved, indtil der fandt et fæsterskifte sted, for saa skulde den ydes igen. Det fik Chr. Rantzau nu ingen glæde av, for fæsteren overlevede ham! Av og til fik en enkelt forarmet bonde eftergivet l d g. helt eller delvis, som da det ved tingsvidne var godtgjort 1647, at bonden paa en gaard i Raaby ikke kunde yde noget, hvorfor det hele blev ham eftergivet, men det hører til de sjældne undtagelser. 1650 var der misvæxt, vistnok i hele landet, og en hel del av bønderne var ganske forarmet. Fogeden spurgte sig for hos Niels Krag's foged paa Trudsholm, og han forklarede da i et brev av 26. april, at Niels Krag havde eftergivet den halve rugydelse og havde ombyttet resten av kornet med penge i forholdet 10 mk. dansk tønden. De daarligst stillede havde faaet eftergivet yderligere den halve byg og no-

¹⁾ Der findes iøvrigt ingen opgivelser, om det av bønderne leverede eller paa hovedgaardens enge avlede hø, men engene var store, og meget maa være høstet, da øxnene fodredes med hø.

get mere. Paa Demstrup foregik der ingen almindelig eftergivelse, men de fleste fik dog en nedsættelse paa c. $\frac{1}{6}$ av deres ldg. Ombytning av ldg. med penge fandt av og til sted, idet bønderne fik lov at beholde deres korn mod at betale det med en pris, der synes at ligge noget under markedsprisen. Derimod har de næppe været videre glade for at skulle betale deres ydesvin med 2 rdl. 1647, da begrundelsen var, at de leverede svin var for ringe. Omvendt bestemtes 1642, at de ikke maatte avløse gæssene med de sædvanlige 8 sk., da Chr. Rantzau det aar vilde have mange gæs sendt til slagting paa Gessingholm. Normalt har restancerne vistnok kunnet ydes i penge — det skete i al fald 1640 — for 1647 og 1654 bestemmes udtrykkelig, at nogle bønder i k k e maa betale restancerne med penge, men skal yde korn, skæppe for skæppe. En lille forøgelse av smøravgiften fandt for saa vidt sted 1643, som det bestemtes, at bønderne selv skulde sørge for en tønne til deres ldg.smør.

I 1650'erne foregik der en, ganske vist kun midlertidig, forøgelse av bøndernes avgifter, hvis lovlighed man har lov at betvivle. Det drejer sig om en slags »princessestyre«, som Chr. Rantzau opkrævede i form av fjer og dun i anledning av sin datter Margrete Dorotheas bryllup med Frederik Ahlefeldt, der fandt sted anden juledag 1656. En saadan avgift var 1647/49 blevet opkrævet i hvert fald her og paa Skovgaard, vistnok i anledning av hans søster Øllegaard Catharinas bryllup, men dennegang blev den opkrævet paa alle de jyske gaarde, saa vidt man kan se av regnskaberne. Det hedder herom i memorialen 1654: Eftersom mine undersaatte næst guds hjælp til min frøken og datters udredelse i fremtiden er forpligtede at give av enhver fuld gaard 6 mark fjer og dun, og saadant

dun paa een tid at udrette vilde altfor besværlig falde, saa forordnes hermed, at de udi tre aar efter hverandre aarligen av enhver fuld gaard skal give 2 mark gode nye fjer og dun, og av de halve gaarde og bol efter saadan proportion alle saa at give. Mængden var den samme som 1647/49, men den synes at være gaaet daarligere ind dengang, for mens regnskabet for 1648 og 49 fra baade Demstrup og Sødringholms bønder opfører 180 mk., har Demstrups alene ydet 84 mk. i ett aar 1656.

Naar gaarde stod øde, søgte godset at faa jorden i drift enten ved at faa de andre bønder til at drive den eller ved at lade den dyrke av hovbønderne sammen med hovedgaarden. 1629/30 overlodes en del av den øde jord til de andre bønder, der i avgift av den betalte 44 rdl. og $\frac{1}{2}$ td. smør, men det var jo alligevel en fattig erstatning for det store landgildetab. Naar en fæster døde, kom gaarden ofte ud av drift, og i 1640 fik fogeden ordre til at tilsaa avdøde store Anders' gaard med havre »i sandet« og sørge for at faa, hvad der tilkom godset, naar konen døde, hvad man aabenbart har ventet var forestaaende, men hun levede dog i hvert fald et aar til! Aaret efter fik Chr. Rantzau en virkelig god ide: han foreslog præsten i Dalby hr. Jens Jensen Velling (død 1653), at han skulde overtage driften av en øde gaard fri for ldg., mod at godset for fremtiden holdt op med at yde ham det sædvanlige deputat paa 2 td. rug og 2 td. byg, og det følgende aar drev præsten da gaarden, som formodentlig har givet ham en større indtægt end deputatet, og den dreves av ham og hans efterfølger, til den blev øde under Karl Gustavkrigen. Dens hk. var 3 td. 2 sk., saa godset tjente 6 sk. paa den historie og fik saa

endda en øde gaard i drift, men maatte til gengæld give avkald paa hoveri av gaarden.

Revisionen foreslog 1651, at engene til de øde gaarde skulde høstes til hovedgaarden, hvor høet skulde forfodres, og derefter skulde de gødes og saaes, saa gaardene bedre kunde bortfæstes; dog kan det ikke ses, om forslaget blev gennemført, men 1660/61 blev de enge, der ikke havde kunnet udlejes fra ødegaardene, høstet til Demstrup, for saa vidt som bønderne formaaede at gøre det som hoveri. Hvor meget eng der det aar udlejedes, kan ikke ses, men i nogle tidligere aar 1649/51 gav udlejningen en indtægt paa 14—18 rdl. og det næste aar over 23 rdl. Da bønderne slog engene 1650 var de kun faa om arbejdet og havde ringe at æde og slet intet at drikke. Derfor lod fogeden lave øl til dem paa 1½ td. byg, saa de fik vel alligevel en dag ud av det. 1642 krævede memorialen, at en øde halvgaard i Kastbjerg skulde omdannes til et hus, og jorden drives av godset, men det opgaves, da det lykkedes at faa gaarden besat med en fæster. 1647 forsøgte godset at gøre en ødegaard mere tillokkende ved at give den besætning av hovedgaardens tillæg, men desuagtet kom den til at staa ledig endnu nogle aar. Samme aar tilbød en karl at overtage en ledig gaard i Tørring, og godset forlangte da, at han dels som frugtegæld skulde yde den av godset udsaaede sæd 4 td. 2 skp. byg, 14 td. havre og i fæste 10 rdl. 2 td. byg, 2 td. havre, men han kom kun til at yde 10 rdl., saa godset maa have været ivrig for at faa gaarden besat. Gaardens ldg. omregnes til 16 td. 1 skp. 1 fj. 1 alb. hk., saa hvis godset virkelig har tilsaaet al gaardens jord, har ldg. været større end udsæden, men denne ene gaards tal er for spinkle til, at man kan drage nogen almindelig slutning om ldgs størrelse,

dog maa det anses for sandsynligt, at hele gaardens normalt dyrkede areal har været tilsaaet, da man næppe har ladet noget av jorden gaa ud av drift. Kun ett sted til er der en mulighed for at sætte ldg. i forhold til arealets størrelse, idet en mand i Raaby i 1647 fik overladt 4 skp. gribsjord¹⁾ og derav skulde give 1 skp. byg i ldg. aarlig. (Mem. 1647 punkterne 5 og 18.) 1640 oprettedes to nye huse til to gravere, d. v. s. husmænd der dels mod betaling, dels som hoveri gravede de mange og lange nye grøfter i Demstrups marker, og de fik ordre til i løbet av to aar at rydde og lave en toft til hvert hus, og de gav hver 3 rdl. i huspenge, men arealets størrelse kendes ikke, og det kan næppe have været stort nok til at drive egentlig landbrug paa, snarere har det været til en kaalgaard og lidt græsning. I de andre tilfælde, hvor arealforøgelse medførte ldg.forhøjelse, kendes de nye jorders størrelse heller ikke.

Hoveriets størrelse kan desværre kun angives for husmændene, der skulde gøre een ugedag, og kun ganske faa aar i 1650'erne avløstes det for nogle enkelte huses vedkommende, een gang med 1 rdl., een gang med 1½ og fire gange med 2 rdl. Det vilde være fristende herav at slutte, at da gaardene, der ydede trælpengene, normalt avløste hoveriet med 3 rdl., har disse altsaa skullet gøre c. 1½ ugedag, men det lader sig ikke gøre, da det ikke med sikkerhed kan fastslaas, at trælpengene avløste hele hoveriet, eller rettere sagt, det kan ses, at gaarde, der gav trælpengene, undertiden desuagtet deltog i noget av hoveriet. Desuden skulde gaardene tildels yde hoveriet i form av spanddage og

¹⁾ Gribsjord er urebet jord, altsaa godsets, formodentlig nyopdyrket skov eller hedejord. Dette stykke laa i hvert fald ikke i landsbyen.

ægter, mens husmændene ikke kunde stille med heste, saa det er desværre umuligt at fastslaa hoveriets størrelse. Derimod kan hoveriet ikke have været fast, for da fogeden 1646 paany skulde bortfæste en ledig gaard i Stangerup, fik han udtrykkelig ordre til at forhandle med den nye fæster om hoveri og trælpengge. Man synes dog at have stræbt efter at gøre det lige for alle bønderne, for samme aar skulde to bønder i Raaby, der havde gjort mindre hoveri end de andre i landsbyen, til gengæld rydde nogle buske og stubbe. Før 1635 er kilderne saa spredte, at man kun kan faa forholdsvis faa oplysninger i det hele taget og slet ingen om hoveriet, men fra dette aar ligger det nogenlunde klart. Kun en enkelt gaard i Kastbjerg, der laa fjernt fra hovedgaarden, avløste hele tiden sit hoveri, og det med den meget store sum 6 rdl., skønt den ikke var større end saa mange andre gaarde, saa man kan maaske derav slutte, at nærmere gaarde, der avløste, desuagtet har ydet noget hoveri. I den nærmest liggende by Raaby avløstes kun meget lidt dels med penge, dels med havre og kun i et aar eller to ad gangen, og i Tørring avløstes det overhovedet ikke. Der synes at være nogen tendens til at avløse mere i de sidste aar av perioden, men til gengæld var avløsningssummen efter 1660 faldet til een rdl. Den samlede indtægt av trælpengene var aldrig stor, i det højeste en snes rdl. At avløsningen av husmændenes hoveri kunde være delvis kan ses i 1640, da skrædderen i Raaby gav 6 sk. i trælpengge, men desuden skulde meje 6 dage i kæret og deltage i andet hovarbejde i 2 dage. En enkelt gang ses en bonde, uden at der angives nogen grund, helt at være blevet fritaget for hoveri. (Mem. 1654.)

Hoveriets former var foruden landbrugsarbejde, æg-

ter, hovspind og haandværksarbejde, det sidste vistnok altid udført av husmændene. En del av de almindeligt forefaldende arbejder som grøftegravning, rydning og planering, møgagning og spredning er nævnt i det foregaaende, og gødningen synes særlig at være aget til nyopbrudt jord (Mem. 1641), men gravningen blev først udført efter det almindelige landbrugsarbejde. Memorialen 1639 regnede med, at hver hovbonde kunde grave 100 roder om aaret, mens de to faste gravere skulde yde deres indfæstning i form av gravearbejde, nemlig hver 50 roder i to aar i den nye grøft. 1654 bestemmes i memorialen, at naar alt andet arbejde er udført, skal tjenerne rense grøften, der leder vandet fra Demstrup kær ud i fjorden, saa vandet drives bort fra den ager, der nu ikke kan saas med vinterrug, saa den ikke senere paa vinteren tager skade, og derpaa følger en bemærkning, der viser, at hovbønderne fik lov. at bestille noget paa Demstrup, »saa længe Peder Rasmussen er paa Demstrup, findes vel arbejde for hver mand«. Da hoveriet jo hvilede paa gaarden, ikke paa bonden, forstaar man, at memorialen 1642 forlangte, at ikke karle, men bønder skulde saa. Man havde altsaa større tillid til bøndernes evne til at udføre dette vigtige arbejde. Høhøsten var ligeledes en vigtig del av hoveriet, og 1642 og 43 fik fire navngivne bønder besked paa, at de skulde sørge for, at hver hovbonde slog og rev sit engstykke ordentligt. En gammel kone, der boede i kirkeladen, fik 1647 sin ldg. nedsat mod at gøre en ugedag, og paa hovedgaarden synes der osse at have været piger paa hoveri, for 1654 faar gaardens piger besked paa at have godt opsyn med kreaturerne aarle og silde og hjælpe dem ind og ud at drive og tælle dem hver gang, »og kunde disse ugedage ikke blive bedre anvendt«.

Da det som nævnt gjaldt om at rejse saa mange penge som muligt til øxnekøb, var man paa Breitenburg meget ivrig for, at der ikke paa gaardene blev givet flere rede penge ud end højst nødvendigt, og derfor skulde saa meget haandværksarbejde som muligt udføres av gaardens husmænd som hoveri. Derfor bestemtes i memorialen 1654, at husmænd, der var haandværkere, skulde udføre deres hoveri som haandværksarbejde, og hvis de mødte med deres eget værktøj, blev een dags arbejde regnet = to dages hoveri. Udførte de mere arbejde end det, der svarede til deres hoveri, skulde de betales med korn og ikke med rede penge. Fogeden skulde paase, at de kom tidligt og arbejdede flittigt, og til haandlangerne ved det grovere arbejde kunde de faa almindelige hovbønder, der dog ikke maatte tages fra høsten eller andet vigtigt arbejde. Da fogeden fik den besked, maatte han imidlertid gøre opmærksom paa, at der paa godset kun boede smede og skræddere og en enkelt snedker, der boede til leje i en anden mands hus — og altsaa ikke var hoveripligtig — saa alt arbejdet med byggeri o. l. kunde altsaa ikke gøres som hoveri. Yderligere forlangtes det av godskontoret, at det arbejde, der ikke kunde udføres paa denne maade, og som kostede mere end een rdl., maatte kun laves efter indhentet tilladelse av greven, da det ellers vilde blive »slaet fogeden til mangel«.

Muligvis har det været en gammel byrde for bønderne at udføre hovspind, men det optræder her første gang i regnskabet for 1642/43, da det udføres in natura av 6 gaarde, mens de andre har avløst det med 16 sk. per gaard, og i memorialen 1643 fastsættes, at de gaarde, der ikke spinder, skal yde spindepenge, saa hovspind maa formodentlig tidligere have

været udført av bønderne eller rettere deres koner. Naar man dette aar gerne vilde have hovspindet avløst, var det som sædvanligt for at skaffe penge til øxnekøb. En ny memorial fra samme aar gør opmærksom paa, at de bønder, der har ydet træpenge har ment, at denne avløsning osse omfattede spind, men den gaar ikke, saa bønderne skal til gengæld nu betale spindepenge for to aar. Bolsmænd og husmænd betalte osse spindepenge med fra 2 til 6 sk., og spindepengene beløb sig i alt til 16—17 rdl. I sammenhæng med dette arbejde kan nævnes, at revisionen 1652 forlangte, at der ikke maatte købes reb til gaardens brug, men der skulde saas hamp, og av hamp forøget med hestehaar skulde saa folkene lave reb om vinteren ved ilden. Da fogeden i 1651 efter revisionens mening ikke i tilstrækkelig grad havde udnyttet hoveriet, maatte han undgælde derfor. Der var nemlig blevet gravet to »vandsteder« ved søndre port i den lille kalvehave, og graverne havde faaet 1 rdl. 8 sk. derfor, men dette beløb maatte fogeden refundere godset, for han skulde have brugt hovbønder til det stykke arbejde.

En del av hoveriet udførtes som ægter. Hvor meget der normalt paahviler hver enkelt gaard kan ikke siges med sikkerhed, men en bonde, der 1639 fæstede en gaard i Dalby, skulde gøre en langægt (6 mil) og en kortægt (2 mil) altsaa c. 45 km, men hertil kom, at retsbøder og andre avgifter undertiden konverteredes til ægter, mens paa den anden side pligtige ægter kunde avløses med penge. Saaledes maatte i 1655, da en mængde ægter ikke blev udført, ægterne godtgøres godset av bønderne, og det kunde løbe op til betydelige beløb, idet to bønder for ikke udførte ægter skulde betale 13 rdl., og saa maatte de endda være glade for,

at de ikke skulde betale renter av beløbet (Mem. 1654).

Der findes ægtregistre for aarene 1647/56 og 1662/63 og i disse opføres baade stedet, hvortil der er kørt, og formaalet med kørslen. Hyppigst blev der kørt til Randers og Mariager eller til de andre rantzauske gaarde, men der blev dog osse kørt til Nibe efter sild, til Viborg i anledning av retssager eller militære mønstringer, til Aalborg, til Bjerring og Assens ved Mariager efter kalk og i 1655 kørte nogle bønder fra Raaby til Ans efter billedsnideren og den nye altertavle til deres kirke. I Randers hentedes post og varer, haandværkere og bartskær og ofte kørte bønderne Chr. Rantzaus folk og bagage til de andre gaarde eller til nærmeste købstæder.

Ved at gøre vejlængderne op i kilometer, møder man den vanskelighed, at de moderne veje ikke svarer helt til datidens, men de har i hvert fald ikke været kortere, saa de tal, man kommer til, bliver minimumstal. Til godset hørte 48 gaarde, og kun disse kan her medregnes som ægtydende, idet husmændene ikke og bolene næppe har været i stand til at stille med heste og vogne, og desuden ved man fra Skovgaards registre, at husmændene i stedet ydede »løb«. Delefogedens gaard var imidlertid altid fri for ægter og nye fæstere slap ofte for ægter i et eller to aar, og endelig maa de øde gaarde trækkes fra, saa hvis man regner med gennemsnitlig 45 ægtydende gaarde, er tallet i hvert fald ikke for stort. Derimod lader det sig ikke gøre at se, hvor stor en del av ægterne der var pligtægter, og hvor meget der var avløsning for andre byrder eller bøder. Man kan kun — og det endda kun tilnærmelsesvis — fastslaa, hvor mange kilometer hver gaard i disse ti aar gennemsnitlig har

besørget i ægtekørsel. Der blev i disse aar i alt kørt følgende antal km:

1647/48.. 5245 km	1652/53.. 1800 km
1648/49.. 5124 -	1653/54.. 2077 -
1649/50.. 6638 - ¹⁾	1654/55.. 1500 -
1650/51.. 1275 -	1655/56.. 1222 -
1651/52.. 855 -	1662/63.. 2794 -

Dette giver i gennemsnit 2853 km om aaret eller c. 63 km om aaret til hver av de 45 gaarde, altsaa en ret betydelig byrde, og saa er tallet endda av ovennævnte grunde snarest for lavt. Med datidens slette veje og de elendige bondebæster kan man næppe antage, at de 63 km kunde betyde mindre end to dages arbejde for kusk og vogn. Hvor lidt en bondevogn kunde medføre kan ses av ovennævnte hentning av albertavlen og snedkeren med hans to svende, idet der medgik otte vogne til transporten. Iøvrigt var læssene av meget forskellig tyngde lige fra breve eller en enkelt mand til et læs korn, sten eller kalk. Naar 1649/50 har et langt større antal ægter end de to følgende aar, betyder det formodentlig, at godset her har taget ægterne paa forskud. Penge for ikke ydede ægter optræder saa forholdsvis hyppigt, at det ser ud til, at godset altid har krævet betaling for de ægter, bønderne er sluppet for.

I 1641 kom Demstrup bønder til at udføre et meget betydeligt hoveri paa Gessingholm, der ligger nogle og tyve kilometer derfra. Naar høsten var overstaet, skulde fogeden komme med alle Demstrup bønder og en karl av hvert hus til Gessingholm i tre dage i hver

¹⁾ Tallet er snarest for lavt, da der blev udført 18 ægter til et mig ubekendt sted L a f b r o, hvortil der ikke her er taget hensyn.

av to paa hinanden følgende uger. — »2 wochen nach-einander in iglichen 3 tage« —. De skulde grave en grøft i Sorvad kobbøl og sætte et risgærde, og hver mand skulde have sit stykke udmaalt, saa fogeden kunde se, at de bestilte noget. Aaret efter skulde Demstrups 50 bønder hver uge fem uger i træk sende 10 karle til Gessingholm, saaledes at hver gaard altsaa stillede en mand i een uge, og karlene skulde drage av en søndag efter prædikenen og vende hjem den følgende lørdag, naar de havde arbejdet i Gessingholms dyrehave. Til Demstrup hørte næsten ingen skov, men 1647 kom bønderne alligevel paa skovhøveri, idet memorialen fra 1646 bestemte, at i den kommende vinter skulde 55 bønder under Demstrup og Sødriugholm hver sende en karl til Gessingholm skove, hvor hver mand av bøg, el eller andet »blødt« træ skulde hugge 5 favne, 3 alen højt og bredt, og føre brændet ned til Mogenstrup strand, hvorfra det sejledes til København.

Sagefaldet av godsets bønder tilfaldt herremanden. For en række aar findes »brøderegistre«, men for andre aar haves kun spredte oplysninger, saa det er umuligt at faa et helt rigtigt billede av forseelsernes art og bødernes størrelse hele perioden igennem, og fra før 1635 findes ingen oplysninger. For aarene 1635/60 findes oplysninger fra 20 aar, og naar gennemsnitsindtægten av bøder i denne periode skal udregnes, kan man kun bruge disse 20 aar, da det ikke kan ses om manglen paa oplysninger fra de øvrige fem aar skyldes, at brøderegistrene ikke er bevaret, eller det er fordi der i disse aar ikke er forefaldet nogen retssag paa godset. Det samlede bødebeløb var c. 372 rdl. eller c. 19 rdl. om aaret, men hertil kom en del bøder, der ikke var blevet betalt, men i stedet for

hvilke synderne udførte extra hoveri. Godsets udgifter ved retsplejen var dels løn til delefogeden, der paa godsets vegne rejste sag mod bonden, og hans betaling bestod deri, at han fik sin gaard fri for ldg. og vistnok osse for ægt og arbejde, dels maatte godset betale papir etc. til tingsvidner, bruge sine hovbønder til at forrette stævninger og endelig maatte godset betale mestermanden, hvis der blev brug for ham, hvad der dog ikke var tilfældet paa Demstrup i denne periode. Det viser sig nu, at herremandens haands- og halsret var en dundrende underskudsforretning, idet alene delefogedens ldg. var mindst dobbelt saa stor som bødeindtægten. For visse forseelser fx. lejermaal var det i lovgivningen fastsat, hvor stor bøden skulde være, i dette tilfælde 12 rdl. for manden og 6 for kvinden, men ellers ser det ud til, at synderen har forhandlet sig til rette med godsejeren baade om bødens størrelse og dens form, og selv lejermaalsbøder ses at være blevet nedsat til det halve av den faste taxt. Forseelserne bestod dels i overtrædelse av de borgerlige love, dels i misligholdelse av bondens forpligtelser overfor godset. Til det sidste hørte for det første, at et par bønder havde forpligtet sig til at overtage en gaard, men fortrød det og stak av, men dem kunde man jo ikke altid faa fat paa, dernæst viste nogle hovtjenere sig »uvillige« under arbejdet i marken, og en anden undlod at møde til ægtkørsel. Hertil maa vel osse regnes, at nogle bønder solgte deres øxne til fremmede trods Chr. Rantzaus forbud, og at nogle karle undlod at møde til mønstring — det kostede 1639 10 rdl. i bøde —, men langt de fleste forseelser er lovovertrædelser. Skovtyveri forekommer 6 gange og marktyveri ikke mindre end 11; oftest bestod det i, at en bonde havde ladet sine kreaturer græsse i anden

mands mark eller havde pløjet de andre bønder for nær, og selvfølgelig gik det ikke an at lade sine køer æde av herredsfogedens boghvede. Det hyppigst forekommende er skænds- og slagsmaal — 19 gange —, og en bonde, der havde smidt en kæp efter fogeden, maatte bøde hele 20 rdl., men een gang synes en bonde at have faaet en »betinget dom«, for 1655 forpligtede Jacob Sørensen i Stangerum sig til at yde herremanden en ox, næste gang han sloges med Peder Becker i Hald. Søren Foed i Knejsted kom i 1654 i strid med Anders Paulsen, der havde skældt hans kone ud, og maatte bøde 6 rdl., men da det viste sig, at skældsordene var »ubevislige«, tilbagebetalte godset Søren Foed $4\frac{1}{2}$ rdl., fordi han var den forurettede part, mens Anders Paulsen til gengæld maatte av med 6 rdl. En bonde, der som ægt havde kørt nogle av Chr. Rantzaus folk til Vendsyssel, da han havde »pocker och det icke obenbarit«, maatte bøde 8 rdl. Et par gange optræder selvtægt, to gange straffes bønder, fordi de har huset en fredløs, og een gang har en bonde lukket op for en sluse, hvorved noget land er blevet oversvømmet. Den næsthyppigste forseelse er lejermaal, der en enkelt gang er udartet til voldtægt, og i c. halvdelen av de sexten tilfælde, hvor der er idømt lejermaalsbøder, har i hvert fald den ene part arbejdet bøden av som hoveri. Som exempel kan nævnes, at en bondepige Maren havde faaet en 6 rdl.s bøde, men ikke kunde betale den, og som delvis dækning herfor maatte hendes far gøre to dages almindeligt hoveri og 6 dages pløjning i kæret. Maaske staar det i forbindelse med denne forseelse, at mened forekommer hele fem gange, og det vurderedes gennemgaaende til 10 rdl. Vildt-tyveri forekommer kun 1654, da en karl skulde bøde 6 rdl. for at have skudt ænder paa Tørring mølledam,

men han slap derfor, fordi det gik lige op med værdien av andre dyr, han havde skudt for Chr. Rantzau, saa det var jo naadigt sluppet. Bøderne betaltes som sagt dels i penge, dels i form av arbejde, fx. markarbejde og røgtertjeneste, men desuden kunde de ydes i form av korn eller øxne. En bonde, der 1640 ikke havde overholdt sine forpligtelser og ikke havde holdt sin gaard ved lige, skulde straffes med 14 dages fængsel paa vand og brød og bøde 24 rdl., dog skulde han slippe, hvis han kunde skaffe kaution og vilde gøre gaarden i stand. Fængslet har formodentlig været paa Gessingholm, for samme aar blev en anden ung mand, der ikke havde betalt en bøde paa 4 rdl., truet med at blive sendt til Gessingholm, hvor han saa ligeledes skulde sidde i 14 dage paa vand og brød. Nærmest beregnet for kirkelige forseelser, og hertil maa vel regnes, at en mand i 1656 under et slagsmaal havde bandet stygt, var formodentlig gabestokken ved Raaby kirke beregnet. Den fik 1653 baade ny stolpe og nyt halsjern, saa meget kan der ikke have været tilbage av den gamle. I Dalbynder fik stokken 1662 nyt halsjern med stabel og lænke, og da stod den osse udenfor kirken »de ulydige til straf«, og i 1646 har der nok været brug for den, for nogle bønder klagede til Chr. Rantzau over, at efter gudstjenesten brugte nogle av menigheden eder, gudsbespottelser og skældsord mod naboerne, saa han bestemte, at hvis nogen gjorde det paa kirkevej eller kirkegaard, eller yppede de kiv der, skulde de bøde 1 rdl. til de fattige og holdes paa Demstrup, til de betalte, saa gabestokken kunde nok tiltrænges som et skræmmebillede. I aarene 1651/56 omtales, at godset har faaet fra 10 sk. til 1 rdl. 16 sk. av »bøndernes videbog«, saa en del av de bøder, der paa bystævnet

blev idømt bønderne for overtrædelse av landsbyens vedtægt, maa være tilfaldet herremanden. Endelig maa nævnes, at fem gange krævede godset erstatning av fæstere, fordi de havde ladet deres gaarde forfalde, og dette »bygfæld« drejede sig om indtil 80 rdl. Det var jo ingen bøde, blot en erstatning for tab, der var paaført godset, men omkostningerne til tingsvidner etc. skulde synderen udrede. Memorialerne paabyder nogle gange, at der skal rejses sag mod en bonde, hvad fogeden altsaa har undladt. Saaledes beordredes der tiltale rejst mod en bonde, der under Torstenssonkrigen havde foranlediget, at svenskerne tømte to fiskedamme i Tørring mark og tog alle fiskene. 1640 skulde en bonde, der havde forladt sin gaard av armod, forfølges, fordi han ikke havde ydet frugtegæld for 3 td. rug, der av godset var blevet udsaaet i hans agre. Det skal lige nævnes, at en enkelt bonde absolut ikke synes at have hørt til de gode børn. Han hed Jens Tøgersen og havde 1638 for den vældige indfæstning av 70 rdl. fæstet en gaard i Benderup. 1641 bødede han 1 rdl. fordi han ikke vilde yde sit hovspind i rette Tid, og 1643 bødede han for mened et par øxne, men fire aar efter var det galt igen, for han maatte for den samme forseelse betale 20 rdl., og desuagtet herbergede han aaret efter en fredløs karl, hvad der kostede ham 6 rdl. Saa forholdt han sig rolig et par aar, men 1654 smed han en kæp efter fogeden, og maatte bøde 20 rdl., men heri efterlignede han blot sin søn, der 1647 havde slaet fogeden med en stok og var blevet puttet i hullet, hvor han skulde sidde, til han havde betalt 20 rdl.

Nogle av Frantz Lykkes bønder havde 1654 stjaalet gærdestaver paa Demstrups grund, men sagen bortfaldt, da til gengæld nogle av Chr. Rantzaus bønder

havde foretaget ulovligt tørveskær paa Frantz Lykkes jord, mens der derimod rejstes tiltale mod en bonde, der havde ført gødning bort fra Chr. Rantzaus »stavn« og havde solgt det, uvist til hvem (1651). En bonde udenfor godset maatte 1653 bøde 12 rdl. til Chr. Rantzau, fordi han havde lokket en kvinde, der boede paa Demstrup gods, og det er i hvert fald i strid med senere tiders praxis. (D. L. 6—13—1.) Endnu een forseelse av en fremmed skal nævnes, idet en mand fra Engeløff 1656 bødede 1 rdl., fordi han havde ituslaaet »Demstrup suengell«, o: bom ved det nye hus. Ikke blot godsets fæstere, men osse disses karle og piger betalte deres bøder til Demstrups ejer, men deres bøder synes gennemgaaende forholdsvis smaa, i det hele taget har man indtryk av, at bøderne i høj grad var fastsat under hensyntagen til synderens betalings-evne.

Til indtægterne av retsplejen kan maaske regnes skifteløn og førlovspenge. Fogeden skulde være til stede ved skiftet for at paase, at godset fik sit tilgodehavende i boet, og det er formodentlig derfor, at der av arvingerne betaltes skifteløn. Det optræder kun to gange, een gang betalte en bonde 1 rdl ved skiftet efter sin kone, og en anden gang betalte en bondes arvinger det samme beløb i skifteløn. Førlovspenge betaltes av arvinger, der boede udenfor godset, idet de maatte betale herremanden et lille beløb for at faa lov at føre arven bort fra stavnen. Det findes osse kun to gange og drejer sig den ene gang om 3 rdl., den anden om 36 sk. Da der selvfølgelig finder mange andre dødsfald sted paa godset i den her omhandlede periode, men kun i disse fire tilfælde er tale om avgifter til godset, kan man m a a s k e slutte, at bøndernes

økonomiske tilstand har været ringe, saa der ikke har været noget overskud for godset at kræve skifteløn av.

Kirkerne i Raaby og Dalbyneder tilhørte Demstrup. Tienden var paa et eller andet tidspunkt blevet fastlagt til en bestemt kornmængde av hver gaard, saa man ikke av de faa bevarede tienderegistre kan se noget om størrelsen av bondegaardenes avl, idet registrene er ens, for saa vidt de er bevaret. (Raaby 1641/48.) Kirketienden av Raaby udgjorde 12 td. 4 skp. 2 fj. rug, 12 td. 5 skp. 2 alb. byg og 9 td. 2 skp. havre, men 3 »kirkegaarde« og præstegaarden i Raaby ydede det meste av deres ldg. til kirken, resten og herligheden til Demstrup. Kirkens part av deres ldg. var 12 td. rug, 12 td. byg og 17 td. 4 skp. havre, men det hele tilfaldt Chr. Rantzau, der til gengæld skulde vedligeholde kirken. I Dalbyneder ejede godset baade kirkens og kongens parter av tienden og det var 7 td. 3 skp. 3½ fj. rug, 6 td. 3 skp. 3½ fj. byg og 7 td. 7 skp. 3½ fj. havre, men osse her havde kirken ldg. parter, der beløb sig til 4 td. 6 skp. rug, 7 td. 2 skp. byg, 7 td. 4 skp. havre og 21 sk. ldgpenge. De forholdsvis faa bevarede kirkeregnskaber viser, at selv om Chr. Rantzau som regel havde overskud av sin og kirkens tiende, holdt han kirkerne ordentligt vedlige, baade ved at foretage almindelige reparationer, hvidtning og fornyelse av klokkestreng og kirkeruder, der blev knust under krigen, og ved 1655 at lade lave en ny altertavle til Raaby kirke. Den udførtes av snedkeren Jacob H. fra Ans og kostede 100 rdl. 1652/53 blev vinduerne i Raaby kirke fornyet, men fogeden skulde se at bruge de gamle paa en eller anden maade, og da Chr. Rantzau var blevet rigsgreve, kom der 1652 ordre til, at det nye grevelige vaaben skulde opsættes baade i kirken og paa præstegaarden ligesom paa alle

hovedgaardene. Til gengæld var revisionen ivrig for at faa tiende av nye brug (1654), og da en husmand havde faaet en stump jord til toft, skulde han yde tiende derav (1643). Der førtes særlige regnskaber over kirkernes indtægter og udgifter, hvad der kan synes noget overflødigt, da det hele til sidst dog endte i den fælles godskasse, men man sørgede omhyggeligt for at føre halvdelen av omkostningerne ved reparationen av kirkens gaarde og huse, hvorav godset havde herligheden, paa kirkens og halvdelen paa godsets regnskab.

I Raaby laa et fattighus (se s. 4), hvortil der var lagt to gaarde i Dalbyneder, der ydede ldg. til fattighuset, men hoveri til Demstrup, der havde herligheden og derfor fik stedsmaalet. Det gamle fattighus blev 1642 lavet om til et gadehus, hvis fæster aarlig skulde give en sletdl. og gøre en ugedag, og kirkeladen blev saa lavet om til fattighus og fik i den anledning en dobbeltskorsten, og et stykke av præstens jord blev gjort til kaalhave for de fire fattige, der et par aar før havde faaet paalæg om at blive i huset, hvis de vilde nyde godt av det, og de fik besked paa kun at komme i kirken, naar der holdtes prædiken. Under Karl Gustavkrigen maatte godset yde de fattige deres underhold i form av 1 skp. rug og 1 skp. byg om maaneden, da fattighusets gaarde intet havde ydet, »som de kejserlige folk ikke vilde tilstede de fattige maatte bekomme landgilden, men har slaget bonden derfor og jaget dem fra husene, saa den samme halve gaard staa endnu øde og mesten nederbrudt«. Under krigen leverede godset yderligere en egekiste til en av lemmerne, »som døde den tid de kejserlige folk forbrændte stakkelshuset . . . mest takket gud, at vi

kunde faa hende i jorden, der kom strax en anden stakkel i hendes sted . . .«.

Godset synes osse at have ejet Dalbyover kirke, for 1647 bestemmes, at naar tienden er blevet bortforpagtet, skal kirken repareres, men mere findes ikke i regnskaberne om denne kirke.

Medens regnskaberne intet meddeler om skatter i almindelighed, findes der nogle spredte oplysninger om godsets militære byrder. 1639 bestemmes, at de udskrevne soldater skal blive hos deres forældre eller husbond, der skal betale dem fuld løn, hvis han ikke vil beholde dem i sin tjeneste, naar de skal til mønstring, og under denne skal de have 8 sk. om dagen av godset. Da en av de udskrevne fæstede en gaard i Raaby, blev en anden karl udskrevet i hans sted, hvilket vil sige, at soldaterne var tjenestekarle og ikke bønder, der sad paa gaardene. To bønder gav 1641/42 hver 10 rdl. for at slippe for soldatertjeneste og en tredje ydede $6\frac{1}{2}$ td. havre. 1652/53 gav een 12 rdl. for samme lettelse og en anden maatte betale 6 rdl., fordi han som vanfør ikke kunde være soldat. I dette aar synes godset at have stillet 9 mand, for der indkøbtes 9 musketter, kaarder og gehæng, patronremme med tilbehør og 9 favne lunter og en tønne krudt. Disse har vist været infanterister, men iøvrigt stillede en rytter til mønstring hvert aar, og han fik i hvert fald 1646 en fast kontrakt med godset. Den gik ud paa, at han skulde have et boelshus kvit og frit mod at møde med egne vaaben, men fogeden skulde skaffe ham den bedste bondehest, der et par uger før mønstringen skulde kraftfodres paa Demstrup, mens dens ejer til gengæld fik avkortelse i sit hoveri. Rytteren skulde have en mark om dagen av godset under mønstringen og skulde derfor holde sig selv og hesten med kost.

Aaret efter kom der fra Herningsholm en karl, der skulde ride til mønstring, men iøvrigt følge med paa Demstrup ved arbejdet, vistnok for at lære noget, da han nærmest omtales som en slags underforvalter. I 1652 beordrer memorialen fogeden til, naar han skal indkøbe vaaben, da at faa dem fra den av marsken Anders Bille oprettede vaabenfabrik Brobyværk, i hvilket Chr. Rantzau participerede med 3—400 rdl.

Da et stort og et lille sogn skulde lægges sammen, naar de skulde lægges i lægd for at stille en soldat, saa skulde han sørge for at faa alle de sogne, i hvilke Chr. Rantzau havde gods, lagt sammen med et stort sogn, for de var alle smaa. Til anlæggelsen av fæstningen paa Bersodde skulde godset yde skansepenge, og 1654 bestemtes, at bønderne skulde betale denne avgift, bortset fra den part, som adelen havde paataget sig at udrede av sine skove, møller og hovedgaarde. Det av bønderne ydede beløb var 1651/52 godt 58 rdl. — vistnok av baade Demstrup og Sødringholms bønder —, aaret efter ydede begge gaardes bønder et lignende beløb og godset 51 rdl., men i 1655/56 var beløbet mere end det dobbelte: 2 rdl. 9 sk. per helgaard, 1 rdl. 4½ sk. per halvgaard eller i alt 129 rdl. 3 sk. Et par gange idømmes soldaterne bøder, fordi de ikke mødte til mønstring, saaledes maatte 1653 en mand i Tørring av med 8 rdl.

Medens der findes meget om Karl Gustavkrigenes frygtelige følger for gaard og gods, er det ret sparsomt, hvad der kan oplyses om de to andre krige. Under Kejserkrigen stillede godset en soldat, der fik 5 rdl. i sold og 26 rdl. til sin udrustning, men da Wallensteins tropper naaede op til Demstrup, maatte godset av med anderledes summer til de plyndrende fjender. Paa gaarden blev der indkvarteret en lieutenant

med frue og folk, og han fik først 4, senere $3\frac{1}{2}$ rdl. som gave, for at han ikke skulde »spullere« gaarden, mens fruen fik andre 4 rdl. Hun var imidlertid en energisk dame, der først tog 13 gæs og derpaa 11 køer, som godset maatte tilbagekøbe med 11 rdl., mens lieutenanten og hans folk nøjedes med en »foræring« paa 12 faar, men saa spiste de til gengæld $17\frac{1}{2}$ td. rug, $62\frac{1}{2}$ td. byg og 66 td. havre. En ritmester modtog — ligeledes som gave — 25 faar, men rekvirerede iøvrigt til sig selv og hæren $73\frac{1}{2}$ td. rug, 16 td. byg og 106 td. havre, der skulde transporteres av bønderne til Hobro, samt 4 føl og 70 faar, og desuden stjal soldaterne 25 faar, 4 ungsvin, 7 hopper og 1 føl. Disse tal er nu ikke fyldestgørende, for senere opgøres det samlede tab paa korn til 201 td. rug, 206 td. byg og 402 td. havre og desuden fældede soldaterne i den lille skov Dalbynederlund 148 ege og i Demstrup skov 101. Hvordan det gik bønderne, fremgaar delvis av restanceregisteret (se side 40 f.), og deres tilstand har sikkert været elendig, saa man synes, det er noget beskedent, naar Chr. Rantzau 1629/30 til de fattige paa godset lader uddele 2 sletdaler!

Da godset vel var kommet til hægterne efter denne udtapning, rykkede imidlertid *Torstenssons* soldater i januar 1644 op i Nørrejylland, men oplysningerne om, hvad de har bedrevet paa godset, indskrænker sig — udover en meddelelse om, at to piger har ladet sig beligge av rytterne — til følgende liste over, hvad de svenske har forspist paa gaarden eller taget med sig: 60 td. rug, 102 td. byg, 110 td. havre, 24 td. rugmel, 44 td. bygmalt, 57 øxne, 3 kalve, 20 svin, 19 heste, 12 høns, 4 gæs, 7 kalkuner, og desuden maatte godset betale soldaterne 51 rdl. til vogne etc., alt i løbet av maanederne januar—april 1644. Senere paa

aaret maatte man til en sauvegarde, der skulde beskytte godset mod udplyndring, betale $3\frac{1}{2}$ rdl., og desuden spiste eller medtog sauvegarden 8 td. rugmel, 34 td. rug, 2 td. malt, $\frac{1}{2}$ td. humle, 80 td. havre, 17 svin, 12 gæs og 21 høns, saa selv om summerne er mindre end under den forrige krig, slap godset dog ikke uberørt gennem krigen, og bønderne var saa ødelagte, at de fik eftergivet hele ldg. for 1644/45 og den halve for det følgende aar. Om deres restancer se ovenfor side 40.

Langt de værste af krigene var Karl Gustavkrigene paa grund av deres længde, for selv om Svenskerne i alt kun stod godt et aar i Jylland, blev de efterfulgt av vore allierede Polakkerne, Brandenburgerne og de kejserlige tropper, der udskrev og plyndrede av hjerrens lyst, og som almindeligt skildres som graadigere og brutalere end Svenskerne, vistnok dog fordi de for overhovedet at faa føde maatte udpine det i forvejen plyndrede land. De allierede soldater fulgtes endda av danske avdelinger, som landet i lang tid maatte underholde osse efter fredsslutningen.

Til landets forsvar havde godset stillet to ryttere, hvis sold og udrustning kostede c. 53 rdl., og den ene rytter og hans hest vendte ikke tilbage. I august 1658 oversvømmede svenskerne halvøen, og deres plyndringer medførte, at bønderne overhovedet ikke kunde levere ldg. for aaret 1657/58 saa lidt som for de følgende aar. Til at dække de svenske udskrivninger maatte fogeden strax laane 245 rdl., og de fik ben at gaa paa. For det første tog svenskerne til deres magasiner penge og varer til en værdi av c. 940 rdl., men dernæst fik gaarden en sauvegarde paa en underofficer og nogle ryttere, og de levede paa gaardens bekostning og rekvirerede til sig selv og til gæster. De

fik humle til øl, og der indkøbtes brændevin, tobak og piber, de lod deres heste græsse i havren paa marken, fik lærred til skjorter og spiste i tiden 12. september til 1. maj 21 td. rug og byg, 5 stude, 2 kalve, 6 svin, 5 grise, 2 kalkuner, 7 høns, 12 kyllinger og 250 karusser, fik 85 td. havre til hestene og tog 2 heste. Desuden forlangte de, at fogeden skulde betale 30 rdl. for at faa lov til at fodre gaardens egne heste og køer paa gaarden og 48 rdl., fordi han tilsaede jorden, idet gaarden var tillagt feltmarchal Wrangel, der havde lagt en ritmester Phillipentz paa gaarden som en slags forvalter. Han brugte alt gaardens favneved, huggede løs i skovene og i abildhaven, hvor han stal frugten og brækkede æbletræernes grene og lod av 32 tylvter av gaardens brædder til sit ryttervagthold foran porten bygge et »cortegal«, d. v. s. corps de garde, hvori der indrettedes krybber til hestene. Andre 41 tylvter brugtes ligeledes, formodentlig til brænde, og trods sauvegarden blev der knust en mængde ruder paa gaarden. Det eneste, fogeden havde faaet bragt i »sikkerhed«, var en del fjer og dun, der kom til Gessingholm, og der nok osse blev stjålet, og noget lærred, som blev sendt til Chr. Rantzaus len Tranekær, hvor det vel fik samme skæbne. Svenskerne blev paa Demstrup til 2. oktober, men deres udskrivninger i aaret 1658/59 gaar i ett med de kejserliges. Man skulde ikke synes, at der var meget tilbage paa Demstrup, men det ser ud til, at det er lykkedes fogeden at faa i hvert fald nogle av hovedgaardsmarkerne tilsaet, og han fik 50 øxne og 73 nød paa stald. Det fik han nu ikke megen glæde av, for en kejserlig oberstvagtimester »Zuartz Nickell« tog kornet, i alt 173 td., en hest og fjerkræ til 48 rdl., de 225 rdl., der var kommet ind i foderløn for øxne og nød, og saa

lod han endda nogle øxne sætte paa efterfoder til sit køkkenbrug. En kejserlig kornet med frue og tre knægte laa som sauvegarde paa Demstrup fra 26. februar til 1. maj 1659 og havde daglig gæsteri av kammerater, men han forhindrede ikke, at der blev knust ruder, eller at en anden officer tog en hest, som fogeden købte tilbage for 20 rdl. Hans folk og Svenskerne med deres heste spiste c. 150 td. korn, 3 stude, 2 kalve og 14 svin og grise, og kohuderne lod han sende til Randers, hvor der blev lavet seletøj av dem. Desuden tog han 23 alen lærred til skjorter til sig og »til hans drenge« og til sadler og skabrakker, og brugte 30 tylvter deller til krybber, vogne og brænde, og endelig lod soldaterne uanset nationalitet hugge 410 bøge og ege i Demstrup og Sødringholms skove. Midt i al denne elendighed virker det pudsigt, at fogeden omhyggeligt noterer, at svenskerne har taget alle nødderne i Dalbynederlund, der plejer at give 2 tønner. Fogeden maatte opgive at føre ægtregister, da »kejserens folk med gevalt har ladet bønderne køre for dem nat og dag, hvor de vilde have dem efter begæring, saa jeg udi de kejserlige folks tid aldeles intet maatte raade over bønderne udi ringeste maade«. I det sidste krigsjaar 1659/60 fortsattes udplyndringen, men nu er der kun tale om sauvegardens underhold og om ødelæggelser. Der var aabenbart ikke mere at tage. Høet paa marker og enge blev spist av de kejserlige rytteres heste, der endog aad hørren, og rytterne tog portenes hængsler til deres vogne og bidsler. Selv i Raaby og Dalbynederkirker blev ruderne smadret av de kejserlige og kirkeblokken opbrudt, »og ingen kunde dennem det forbyde«. Paa Demstrup slog de portene itu, »den tid de med magt og gevalt lod loftsdøren opslaa og tog korn saa meget dem lystede«, og den »grev Caspare«, der

det aar raadede for gaarden, krævede en hest, og da fogeden nægtede ham den, truede han med at tage flere heste og hopper, »hvor efter han lod bryde porten, der de skulde marchere og formedelst han sit røveri vilde lade fare, maatte jeg give ham samme hest«. Bøndernes heste var alle stjaalet, saa de kunde ikke pløje, og fogeden maatte leje sex hopper til markarbejdet, men forøvrigt havde svenskerne stjaalet gaardens plov. Lidt korn maa der have været tilbage, for sauvegarden og andre soldater stjal eller spiste 66 td. korn og desuden 4 stude, 7 svin og noget fjerkræ og alt, hvad de kunde faa fat paa av fisk, og godset maatte købe humle, brændevin, tobak og piber til dem, og da de endelig drog bort, efterlod de en gaard med knuste ruder og sønderhuggede planker. I den haarde krigstid har man aabenbart ikke kunnet holde skadedyr nede, for 1660 gav fogeden 4 rdl. »for 6 skud krud at jage og skyde raagerne af gaardsens skov og Dalbynederlund, eftersom træerne ved dem fordærves, hvor de falder paa til sæde«! Det eneste lyspunkt er, at der igen kom øxne paa stalden, man begriber blot ikke, hvor de 151 stude kom fra, for naar hovedgaarden saa saadan ud, hvordan har der saa ikke været hos bønderne, der ikke havde nogen sauvegarde, der vel kostede mange penge og kunde være ubehagelig nok, men som dog forhindrede de værste udskejelser?

Da freden kom, kunde man vel haabe paa bedre tider, men saa fik godset indkvartering av danske ryttere, som officererne ganske synes at have tabt kommandoen over, og samtidig var bønderne blevet saa forarmede og demoraliserede, at fogeden ikke kunde faa noget arbejde av dem. Et brev av 25. maj 1660 fra fogeden P e d e r R a s m u s s e n til Chr. Rantzau giver

et levende billede av tilstanden og skal derfor refereres.

Det er lykkedes fogeden at faa tilsaet hovedgaardens marker — se s. 19 — mest ved hjælp av Demstrups egne folk og plove, for bønderne er næsten øde, nogle er døde og en del gaar rundt og tigger og mange huse er nedbrudt. De resterende bønder er haardt trykket av indkvartering og skatter, og fogeden raader ikke over det ringeste hus, mand eller kvinde mere end soldaterne tillader. Han har klaget til deres chef Chr. Urne, der imidlertid svarede, at selv om det var paa hans eget gods, kunde han ikke hjælpe. Ritmester Matthias Orning, til hvem fogeden derpaa klagede, erklærede, at han og hans ryttere skulde have kvarter, selv om der saa ikke blev een bonde tilbage paa stavnen. Da klager til den kongelige kommissarius heller ikke har hjulpet, » . . . saa ved jeg ved gud ikke at faa hø eller korn ind til gaarden . . .«, hvis soldaterne bliver der. Bønderne kan intet avle, medmindre de faar rug at spise av Chr. Rantzau, da en del av dem gaar og dør av hunger og næsten intet har saaet, end ikke gravet en kaalgaard. Tørring mølle kan ikke bortfæstes, da ingen »i denne landsort« vil fæste nu. I Raaby har ritmester Ditlev Rumohrs ryttere tvunget bønderne til at bryde ved ud av deres huse og age det til Mariager, og de har brændt et hus og hugget i skovene. Herover klagede fogeden til obersten, der talte med ritmesteren, men da denne kom hjem til Demstrup, blev han blot meget værre og rytterne forjog nogle bønder fra Tørring og har taget nogle faa brugbare heste fra bønderne med vold. »En dels af rytterne tør vel rende her i gaarden om dagen og skyde ind ad den ene side af huset og ud af den anden, som Svenskens folk aldrig gjorde eller begyndte,

saa her er jammerligt at være. Jeg beretter det for ritmesteren. Ja, han kan intet gøre dertil, mens der er alligevel fare hos, om de skyder ild i gaarden. . . . Jeg kan ved gud ikke faa en bonde, der vil gaa saa vidt for mig, som gaarden er lang eller gøre det ringeste, undtagen jeg vil give ham øl og mad.« Øxne kan ikke faas paa foder, og landgilden maa modtages i korn, hvis bønderne kan yde noget, for de har ingen penge. Gaardens bygninger er nogenlunde ved magt, undtagen det lille hus bag fruerstuen, som er styrtet sammen.

Christian Rantzaus svar paa denne jammerklage var meget køligt. Han paalægger i et brev av 11. juni fogeden at søge at faa øxne paa foder og at sørge for at holde gods og bønder ved magt. Hvis korn kan bringes til veje, maa tjenerne hjælpes dermed, dog ikke saadan at der gøres gæld, og de bønder, der ikke kan betale med penge, skal senere give korn igen, » . . . damit man den leuten so weit es zu enderen stehet keine noet erleiden und von hunger hir sterben lasse . . . « I hertugdømmerne er det lige saa galt, . . . welches des ortes nicht anders wirt sein können . . . «, men fogeden skal flittigt bede kommissarierne skaane hans bønder, og de gør nok deres bedste for bøndernes kon-servation. Senere breve, der forøvrigt mest handler om Sødringholm, siger, at fogeden med hensyn til eftergivelse av landgilden skal forholde sig saadan, som det sker paa andre godser, men iøvrigt beder Chr. Rantzau sig fritaget for flere klager over bøndernes tilstand, det ved han selv bedre besked med!

De har sikkert varet mange aar, før det lykkedes at faa gaard og gods blot nogenlunde paa benene igen. Man forstaar, at fogeden uddelte to skæpper byg til »stakler for porten«.

I 1659/60 blev der i ldg. kun ydet een rdl., nemlig

avløsning for en fjerding sild, som ydedes av et hus i Nibe, men aaret efter kom der dog lidt ind: 69 td. korn, 1 td. smør, 13 snese æg og 30 rdl., og 1662/63 var ldg.ydelsen næsten normal igen, saa bønderne maa være kommet paa fode trods »det store herrens vejr«, der var gaaet henover dem.

Det er vanskeligt med sikkerhed at avgøre, hvor store indtægter Chr. Rantzau havde av godset, da regnskaberne er lidet overskuelige, og restancerne ikke holdes ude av det enkelte regnskab.

Der findes en række o v e r s l a g over alle de rantzau-ske gaardes indtægter for aarene 1646/56, men da de ligger langt over de faktiske indtægter i disse aar for saa vidt de lader sig konstatere av regnskaberne, maa de vistnok angive bruttoindtægterne. I hvert fald maa de osse omfatte øxnehandlen, der jo for en del dreves ved hjælp av udefra tilført kapital — laant eller Chr. Rantzaus egen — der ikke stammede fra godset selv, saa derved forvanskes billedet. Demstrups gennemsnitsudbytte for disse ti aar anslaaes til 1464 rdl. Det her anførte tal har formodentlig blot regnet med de indtægter, der i følge jordebøgerne skulde komme ind, men set bort fra de øde gaarde, restancerne, frugtegæld etc. Sætter man værdien av godset til 60 rdl. per td. hk., saaledes som nedenstaaende overslag gør det, kommer man trods det vistnok for store indtægtstal, til det tarvelige resultat, at godset har givet 4 % i udbytte, idet der her i overensstemmelse med skødet er regnet med, at Demstrup var paa 600 td. hk. Det følgende overslag regner med 617 td. for baade Demstrup og Sødriugholm, men dette tal er i hvert fald for lille. Regnes alt med, var de paa næsten 830 td., regnes kun den egentlige ldg., paa c. 700 td.

Engang i 1640'erne tænkte Chr. Rantzau paa at realisere alle sine jyske gaarde paanær Gessingholm, og i den anledning opstilledes et overslag, der imidlertid tager de to godser under ett. I gennemsnit for tre aar opgjordes indtægten til c. 1825 rdl. Godsernes hk. sattes til c. 617 td., og de mentes at kunne sælges til den vistnok i denne periode meget almindelige pris av 60 rdl. per td. hk. = 37020 rdl. Hertil kom herligheden, hovedgaardenes bygninger, jagt, fiskeri, tiende etc., men til gengæld paahvilede der godserne rostjeneste. Efter denne opgørelse gav godset en indtægt paa 5 %, mens man ellers regnede, at man kunde faa 6, naar man laante penge ud mod pant i ejendomme. Nu udregnede godskontoret, at selvom man kun kunde faa godset solgt for 50 rdl. per td. hk, og saa udlaante hele salgssummen til 6 %, vilde Chr. Rantzau faa c. 388 rdl. mere om aaret, men dette var kun, hvis alle godsets pengeavgifter var ldg.penge, der sattes i hk. Var de derimod gæsteri, der ikke sattes i hk., vilde salgsbeløbet blive saa meget mindre, at Chr. Rantzau vilde faa c. 124 rdl. mindre i indtægt om aaret. Fordelen ved at sælge var altsaa temmelig problematisk, og dertil kom risikoen ved udlaanet, og det er formodentlig grunden til, at salget opgaves, og Chr. Rantzau beholdt sine godser i Nørrejylland, hvorved han jo havde den fordel, at han selv havde haand i hanke med det jordegods, hvorav han skulde drage sine indtægter. Man kan vistnok sige, at godsdriften var en ringe forretning, der kun gennem øxnehandlen blev gjort nogenlunde indbringende trods det energiske arbejde, Christian Rantzau og hans godskontor gjorde for at faa noget ud av gaarden.

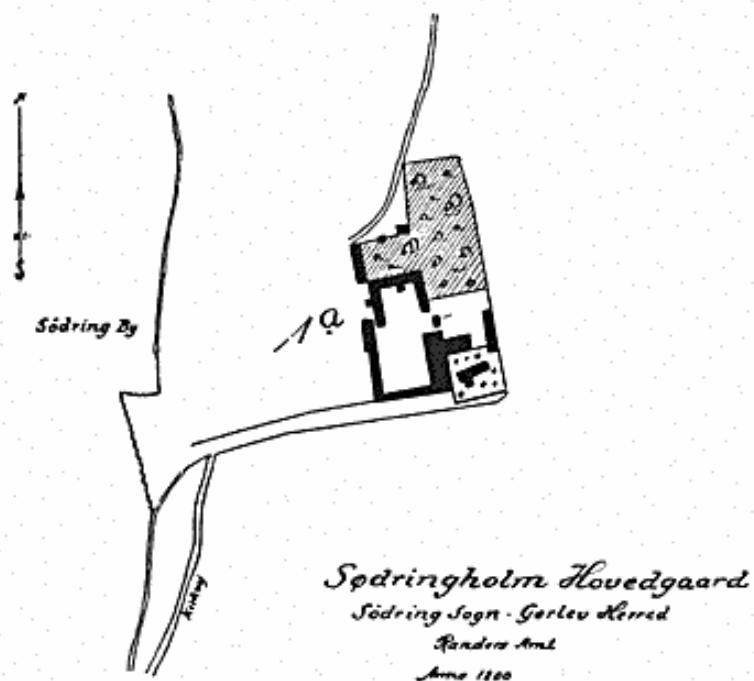
Sødringholm.

For Gert Rantzaus erhvervelse av Sødringholm er der foran under Demstrup gjort rede, og om de ældre ejerforhold indeholder listen over de nu tabte dokumenter kun een ting, nemlig at Mourits Stygge, fru Karen Stygge og Ingeborg Stygge 1592 solgte deres parter i Sødringholm, aabenbart arv efter deres søster fru Anne, enke efter Lage Brockenhuus, som var død samme aar, til rigsadmiral Peder Munk, av hvis enke fru Sofie Brahe, Gert Rantzau jo 1624 købte godset. Dette var paa 243 td. 1 skp. 2 fj. 1 alb. + (34 td. 2 skp.)¹⁾ bondegods og hovedgaarden, der sattes til 30 td. Ved en regulering c. 1630 nedsattes ldg. med 1 — 5 — 3 — 2½ — hk, og 1635 overflyttedes en gaard i Rougsø herred til Gessingholm gods, hvorved jordebogens ldg. gik ned med 11 td. 2 skp. + (2 skp.). Til gengæld oprettedes en række nye huse, der gav en avgift paa (26 td. 4 skp.).

Gaardens udseende kendes fra et ret detaillert syn fra 2. maj 1667, og da gaarden paa dette tidspunkt var ret medtaget, er der næppe blevet gjort noget alvorligt ved den siden Chr. Rantzaus død, ligesom der ikke i de bevarede akter findes meddelelser om større byggearbejder udover reparationer i hans ejertid, saa man kan nok gaa ud fra, at det osse giver et billede av den i denne periode.

I borgegaarden laa to større huse, hvorav det østre, der kaldes fruerstuen, var paa elve fag og rum-

¹⁾ Hk. i () betegner avgiften, der som gæsteri, huspenge etc. av tiden ikke medregnedes til gaardenes hk., men som her er omregnet i overensstemmelse med Arent Berntsens tabeller.

14000

Sødriugholm.

Plan fra 1800 i Matrikelsarkivet. Den her viste hovedbygning mod nord er bygget 1752, nogenlunde paa samme sted som den laa paa Chr. Rantzaus tid. Den store bygning i det sydøstlige hjørne av ladegaarden er formodentlig den 1667 omtalte lade, men bygningen øst herfor maa være yngre, da der paa dens plads dengang laa en abildhave. Den her viste have synes i hvert fald for en del at være lagt paa den 1667 omtalte øxnefolds plads. I 1800 havde Sødriugholm flere bygninger end i 1667, men de synes at være lagt paa de gamle huses plads. Da gaardens ladebygninger brændte for faa aar siden, er der nu næppe noget tilbage av Rantzauerne bygninger.

mede en stor stue og to kamre. Da det udtrykkelig hedder, at trappen til hoveddøren var muret, har huset sikkert iøvrigt været av bindingsværk. Det havde 24 ruder og to skorstene og paa nordgavlen sad en vindfløj. Øst her for ud til haven laa et lille hus med jordkælder under. Det søndre hus var paa 26 fag og havde en port ud til ladegaarden, og det har været økonomibygning, da det foruden en del kamre rummede køkken, bryggers, bagers, kedelgrue og maltkølle. Et lille, gammelt hus paa 6 fag var muret mellem stolper og havde kun rørtag. En brønd sat med egebul og med en junge til at drage vand op med stod i gaarden, og fra den førte en rende ind til bryggerset. Gaardspladsen var iøvrigt lukket med et plankeværk, der havde en port ud til abildhaven mod vest.

Ladegaarden var lukket mellem husene med plankeværk og rummede foruden nogle smaahuse den tolv gulv store lade med to dobbelte porte, et 27 gulvs øxnehus med plads til 48 øxne og et hus til faar og tørv. Nord for gaarden laa en øxnefold og øst for den, op til kirkegaarden, abildhaven med 85 pære- og æbletræer, og den var om givet af et dobbelt gærde undtagen op mod kirkegaarden.

Sødringholm hovedgaards drift er ganske forskellig fra Demstrups, idet Chr. Rantzau vistnok hele perioden, i hvert fald fra 1634, da de nogenlunde sammenhængende regnskaber og jordebøger begynder, havde bortforpagtet hovedgaarden. Efter Karl Gustavkrigen drev han den selv, og fra aarene 1660—63 findes lister over udsæden, saa gaardens areal nogenlunde kan fastslaas. Udsæden av alle slags korn var 1660 31 td., 1661 30 td., 1662 49 td. og 1663 68 td., og man kan vist gaa ud fra, at det sidste tal betegner det normale areal, og at de lavere tal fra de foregaa-

ende aar blot viser, at krigens eftervirkninger har medført, at ikke hele arealet har kunnet besaas, men muligvis var man end ikke i 1663 i stand til at dyrke hele gaardens areal. Det samlede foldudbytte var 1661 c. 2½ fold og 1662 omtrent 4 fold, men noget sikkert kan ikke bygges paa disse faa tal.

1635 havde Elsebe Rasmusdatter forpagtningen for 180 rdl. om aaret, men vistnok 1637 tiltraadte en ny forpagter Erik Hansen, der de tre første aar kun ydede 170 rdl. og derefter igen 180 rdl. og en ox. Fra 1649 delte han forpagtningen med en anden.

Den første bevarede forpagtningskontrakt afsluttedes 1. maj 1646 med Erik Hansen og gjaldt foreløbig for to aar. Han fik Sødriugholm hovedgaard med fiskeri og olden, og av hver besat gaard i Sødriug skulde der ydes ham følgende hoveri: 2 dages græsslaaning og een dag av hver av følgende arbejder: tørveagning, møgagning, pløjning, kornmejning og kornagning. Han fik desuden lov at udnytte en dam »Krogdam«, der laa ved gaarden og fik de topgrene, der huggedes av træerne, men det indskærpedes ham, at han maatte ikke holde geder, og han skulde holde bygninger og gærder ved magt, hvortil han fik tillagt alle vindfælder, mens Chr. Rantzau forbeholdt sig retten til at rydde og fælde i skoven. Da Erik Hansen ikke kunde overkomme det hele og blandt andet lod bygningerne forfalde, maatte han fra 1649 nøjes med den halve gaard, mens resten forpagtedes av en borger fra Randers Søren Knudsen, der fik sin del paa omtrent de samme betingelser, dog blev der tilstaaet ham 8 dages hoveri av Sødriug bønder paa nær een, der var fritaget. Han kom strax i strid med Erik Hansen, der maatte bringe bygningerne i stand, men som iøvrigt

ikke vilde avlevere det halve fiskeri og udlejede rusesteder og aalegaarde til andre og beholdt tre køer, der havde været paa gaarden, da han overtog den. Køerne forsvandt under den følgende krig, og Chr. Rantzau overlod til fogden at forlige de stridende parter.

Forpagteren maatte ikke befatte sig med jagten og tienden, og hvis gaarden brændte paa grund av deres uagtsomhed, var de ansvarlige for skaden, men ikke »for guds vejr«.

Søren Knudsen døde 1653 og d. 11. februar indtraadte herredsfogeden i Hovlbjerg herred Hans Jacobsen fra Vormstrup og hans kollega fra Gerlev herred Jens Jacobsen fra Knested i kontrakten indtil 1. maj 1654, men kontrakten fornyedes, saaledes at den blev femaarig og skulde løbe til 1. maj 1660, ligesom Erik Hansen beholdt sin del av gaarden til samme tid. Imidlertid kom krigen, og forpagterne kunde aldeles ikke holde sig paa gaarden og betale deres avgifter. Hverken Chr. Rantzau eller fogeden Peder Rasmussen Møller vilde imidlertid tage krigen som gyldig undskyldning, men arbejdede energisk paa at faa presset de resterende avgifter ud av de tre forpagtere, og om denne sag foreligger der en række oplysende breve.

Allerede under krigen skrev Erik Hansen 15. december 1658 til Chr. Rantzau og beklagede sig over fogedens paagaaende krav overfor ham, da gaarden paa grund av tørken og fjendens fremfærd var ganske ude av drift. Ganske vist var bygningerne urørte, men svenskerne havde brændt æblehavens gærder. Senere maa Chr. Rantzau have forlangt, at han skulde forlade gaarden, for Erik Hansen skriver 14. februar 1660 til ham, at han har faaet hans ordre herom, men at han intet kunde betale, da han under krigen havde

mistet hele sin formue baade heste og kvæg, korn og penge og intet havde kunnet avle uden en smule rug, som rytterne havde taget. I det hele mente han at have ydet saa meget til soldaterne — her vistnok den danske indkvartering —, at det kunde gaa op mod hans avgift. Fogeden plagede ham, og han bad om kvittering for de tre krigsaar og om at faa lov at blive paa gaarden, saa han kunde se at faa samlet lidt penge at betale med, da han paa grund av krigen ikke kunde tage til sit hjem i Haderslev len og ikke havde venner eller frænder her i riget.

Han fik dog ingen eftergivelse denne gang, for 3. december skrev han igen til Chr. Rantzau og fortalte, at fogeden havde holdt ham arresteret paa Demstrup siden 1. maj, og han var saa fattig, at han maatte tigge til føden. Han fremhævede, at han bortset fra krigsaarene kun havde haft en gæld til godset paa 36 rdl. i de 21 aar han havde været paa gaarden, men til gengæld havde han i krigstiden og efter den store blæst bygget for 57 rdl. og bad om eftergivelse av gælden. Krigstidens gæld var paa 144 rdl., men i den samme tid havde han mistet for 332 rdl., især fordi »en greve med hans companer« havde huseret der, saa han kun havde en smule redskaber tilbage. Han bad om frihed, da han ikke vilde trættes med sin herre og tilbød at arbejde gælden av andetsteds. Som det fremgaar av det følgende, slap han nu ikke for ubehageligheder, men her vil det vist være rimeligt at se lidt paa, hvordan det gik de andre forpagtere.

Fogeden skrev, den dag da forpagtningen udløb — 1. maj 1660 — til Chr. Rantzau, at der resterede $3\frac{1}{2}$ aars avgifter, altsaa fra før krigen, og huse og inventar var ødelagt, hvorfor han, skønt ugerne, havde følt sig nødsaget til at »mane Hans Jacobsen ærligt ind-

lager paa Demstrup« til kontrakten var opfyldt. Dette skete kl. 4½ samme dag, og kl. 7 sad Hans Jacobsen paa det ham anviste kammer paa Demstrup, hvorfra han ikke maatte vige ved nat eller dag, hemmeligt eller aabenbare. Fogeden var aabenbart ikke helt glad ved situationen, for han fastslog, at han kun var en tjener, der handlede i sin herres interesse, og han tillod Hans Jacobsen paa egen bekostning at holde en karl til sin opvartning, hvad den ganske forarmede forpagter næppe har haft megen glæde av. Hvorfor det kun var Hans Jacobsen, der blev sat fast, kan ikke ses, og senere holdtes iøvrigt osse Erik Hansen i en slags forvaring. Fire dage senere forelagde fogden et forslag til en erklæring fra forpagterne til Chr. Rantzau, men skønt han kom med den to gange, avviste Hans Jacobsen ham ganske. Den gik iøvrigt ud paa, at kontrakten var udløbet 1. maj, at de paa grund av den onde krigstid var kommet til at skyldte pengene, at de ikke kunde betale, men hvis de maatte faa udsættelse, lovede de at holde kontrakten og betale inden Mikkelsdag. Aabenbart for at dække sig overfor Chr. Rantzau, der maaske kunde kræve ham for forpagtningsavgiften, forelagde fogden en ny erklæring for Hans Jacobsen, gaaende ud paa, at pengene ikke var blevet betalt til ham, og gaarden var i slet forfatning, men osse den nægtede Hans Jacobsen at underskrive, skønt fogeden synes at have forsøgt at formaa ham dertil, ved at tilbyde ham at slippe hjem til Sødriugholm, hvor en kongelig lieutenant, der var indkvarteret, skulde holde øje med ham.

Men saa gik det rent galt. Den 8. maj udstedte to bønder en erklæring om, at Hans Jacobsen kl. 6 samme morgen med magt og gevalt havde ladet sig bortføre fra kamret paa Demstrup hjulpet av en korporal

av oberst Mogens Kruses regiment Hans Henrik Kalthoff med sex ryttere, mens fogeden var borte.

Da der ikke holdtes ting paa egnen, kunde fogeden ikke forfølge sagen ad lovens vej, men d. 19. maj lod han dog holde syn paa Sødringholm, hvis brøstfældighed ansloges til c. 300 rdl. og desuden var abildhavens træer fældet og gærderne taget bort, saa det synes virkelig, som om han vilde holde forpagterne ansvarlige for den skade, der i krigens tid var sket paa gaarden. Det kunde synes farligt for ham selv, da han jo i saa fald maatte være ansvarlig for den skade, der var overgaaet Demstrup.

Imidlertid tog Peder Rasmussen som ovenfor nævnt fat paa den anden forpagter Erik Hansen. Han fik d. 15. maj ordre til at forblive paa sit kammer paa Sødringholm, hvor han havde sit løsøre. Kun mod betaling kunde han faa lov at lade sit fæmon græsse paa markerne sammen med husbondens, men han maatte iøvrigt ikke flytte det mindste av sine ejendele, med mindre han kunde fremvise Chr. Rantzaus tilladelse dertil. Paa alle sine klager til Chr. Rantzau havde fogeden endnu d. 24. maj ikke faaet svar, og han skrev derfor et nyt brev, hvori han gentog, hvad han tidligere havde indberettet og yderligere fortalte, dels at Hans Jacobsens bror ulovligt havde været paa Sødringholm, hvor han havde besøvet en pige, der stak av, dels at Hans Jacobsen kun gav ham unyttige ord og truede og undsagde ham hver dag, og mistydede kontrakten, »og tykkes mig, at det er en hel dristig styk«. Han spurgte endelig, hvad han skulde stille op med den genstridige, og fortalte, at Erik Hansen, der var en stakkel, som intet ejede, ganske underkastede sig husbondens naade.

Da Chr. Rantzau endelig d. 11. juni skrev til foge-

den, henviste han blot til, at da freden nu formodentlig vilde bringe ordnede forhold, maatte man lade forpagterne i fred, til man kunde føre proces mod dem, og i et senere brev — 7. december — gav han ordre til at anlægge sag mod Jens Jacobsen, — om Hans Jacobsen høres intet mere — mens Erik Hansen skulde flytte bort fra Sødringholm, men meddele sit nye opholdssted. Muligvis har Erik Hansen nu ikke været helt saa elendig, som han fremstillede sig, for præsten i Dalbønder Gert Christensen Bredkær, der havde laant ham korn, kaldte ham formuende og svigagtig. (23/10 1661.)

Forpagternes skæbne giver et levende billede av baade krigstidens ødelæggelser og Chr. Rantzaus haandfaste behandling av sine undergivne, men paa den anden side synes præstens udtalelser at vise, at krigen blev brugt som undskyldning av skyldnere, der godt kunde betale.

Da forpagterne i 1660 kun havde kunnet saa 13 td. rug paa Sødringholm, maatte fogeden se at faa den i drift, og han satte derfor sex folk til at arbejde paa gaarden og fik yderligere udsaaet 5 td. byg og 13 td. boghvede, samtidig med, at han lod sætte nyt hegn om abildhaven. Næste aar fik han ordre til at gøre hestehaven i stand, og han skulde give arbejdsfolkene et par tønner øl, »paa det arbejdet kan blive forfærdiget til gavns!« Bortset fra dette tidspunkt havde fogederne, som Sødringholm gerne havde fælles med Demstrup, intet at gøre med hovedgaardsdriften, men passede kun godset, og da fogeden Rasmus Møller 1654 havde en restance paa sit regnskab, bad han om overbærenhed, da det ikke var gjort med vilje, men av »misforstand og uagtsomhed.« Det er formodentlig

bevilget ham, for i 1655 fik fogeden Carsten Jacobsen eftergivet en restance paa næsten 77 rdl.

Til gaarden hørte en smule skov, hvor der 1641 skulde indrettes et hus til en kulsvier, og hvorfra der hentedes tømmer til gaardens og bøndernes brug; hugstallene kendes kun fra 1642 og var da 47 ege og 8 bøge. Inde i skoven laa nogle enge, der udlejedes eller hørte til fæstegaardene, og de udvidedes ved rydning; saaledes blev 1647 500 ruder land i skoven gjort til græsningsland og tillagt en bonde, mod at han gjorde hoveri deraf og betalte lige saa meget i leje, som en anden højst vilde give, mens tidligere (1643) en anden bonde havde faaet en skoveng tillagt, fordi hans egen var blevet overladt hovedgaarden. En enkelt gang omtales en lille udbetaling til en skovfoged. Til gaarden maa have hørt en tørvemose, men der blev kun gravet lidt i den, for graverlønnen beløb sig kun til 10—24 sk., og en landarbejders dagløn var da 5—6 sk. 1642 delte bønderne en mose mellem sig, og fogeden skulde da paase, at alle fik lige meget.

Normalt skulde forpagteren jo holde gaardens bygninger vedlige, men en enkelt gang ses godset at have ladet et par tækkere reparere kostaldens tag (1637), og da en stor storm i 1651 havde ødelagt meget paa baade Sødriugholm og bøndernes huse, lod godset reparere for c. 53 rdl. Da krigen var forbi 1661, blev der bl. a. sat en ny egeport for borggaarden og to porte i ladegaarden for i alt c. 48 rdl. Desuden vedligeholdte godset 1637 et krudthus, der stod paa kirkegaarden, og som fik nye dørhængsler og laas, og det maa formentlig have været til brug for soldaterne.

Til Sødriug kirke havde Chr. Rantzau jus patronatus indtil 1641, da han d. 31. marts bortmageskiftede denne mod at opnaa den samme rettighed til

Gessing kirke, og i 1639 kostede han 9 rdl. paa kirkens vedligeholdelse. Han blev dog ved at interessere sig for kirken, for 1643 gav han fogeden ordre til at lade lave en ny prædikestol magen til den, han havde foræret Gessing kirke, og da de kejserlige under Karl Gustavkrigen havde knust kirkeruderne og stjaalet klokkestrengen, lod godset dette bringe i orden, ligesom den opbrudte kirkeblok fik en ny laas. Hvor voldsomt soldaterne havde huseret i kirken, faar man et indtryk av, naar der staar i regnskabet, at der var betalt 16 sk. for at reparere og genopsætte altertavlen, der var nedfalden og sønderstødt. Osse kirkegaardsmuren tog godset sig av, idet hver bonde 1646 fik sit stykke av den at holde ved lige som hoveri. Paa godset hvilede der iøvrigt dels et deputat til præsten paa 2 td. rug og 2 td. byg, dels skulde det betale 3 rdl. om aaret til brød og vin, men da revisionen 1652 spurgte, om der ikke paa dette sidste punkt kunde spares noget »til herrens profit«, meddelte fogeden, at det fik præsten!

Skønt fiskeriet i følge kontrakterne som ovenfor nævnt var overladt til forpagterne, kan dette dog ikke have været tilfældet med hele fiskeriet, for 1641 bestemte memorialen, at fogeden skulde flytte fisk fra Demstrups til Sødringholms damme, hvad der kunde se ud som en foræring til forpagterne, og det vilde ikke ligne Chr. Rantzau, lige saa lidt som det, at godset netop av hensyn til fiskene lod to damme rense aaret efter. I hvert fald maatte et par fiskere 1639—41 betale nogle rigsdaler for retten til at fiske, vistnok i stranden, og Chr. Rantzau skrev selv i regnskabets margine, at denne avgift skulde forhøjes, hvad der dog ikke skete.

Til godsindtægterne hørte dels lejen av nogle

enge, dels udlejning av husene paa de øde gaarde, men begge dele tilsammen beløb sig ikke til 1 rdl. om aaret. Derimod betalte færgemanden, der satte folk over Randers fjord, 7 rdl. om aaret i avgift, men saa skulde godset holde færgen ved lige, og da den 1634 ikke var i orden hele aaret, fik han en reduktion paa 2 rdl. 1641 kostede det 6 rdl. at reparere den, og 1648 blev en ny færge bygget for 31 rdl.

Gaar vi dernæst over til at se paa godset, saa bestod det av hele det lille Sødring sogn med 20 gaarde og fem huse, hvortil en tid — til 1635 — hørte en gaard i Udby, og i denne periode forøgedes bondegodset med 6—7 nye huse, som Chr. Rantzau lod bygge paa godsets grund ved »Vasen« : vejen over engene fra Sødring til Demstrup. Landgilden var praktisk talt den samme hele tiden igennem og udgjorde 32 rdl. 40 sk. 45 td. byg, 20 svin, 20 faar, 20 lam, 20 gæs, 40 høns, 800 saltsten og 2 td. 4 pd. smør, men de smaa beder er fra 1637 altid i jordebogens summarium omregnet til penge, saaledes at indtægten foruden byggen var c. 150 rdl. Sættes byggen til gennemsnitlig $1\frac{1}{2}$ rdl.¹⁾ og medregnes foruden forpagtningens 180 rdl. den gennemsnitlige indtægt av indfæstning og retsbøder, naar man dog ikke mere end c. 410 rdl., men en række overslag for aarene 1646—56 regner med, at den gennemsnitlige indtægt av Sødringholm i disse aar var 471 rdl. For det første er disse tal nu bruttobeløb, og for det andet er godskontorets tal højere end de tal, der faktisk fremgaar av regnskaberne, saa der maa et eller andet sted være en fejl, og jeg formoder, at godskontoret har lagt nogle indtægter av øxne til,

¹⁾ Bygprisen kendes fra 9 spredte aar indenfor tidsrummet 1636—49 og var da gennemsnitlig 1 rdl. 26 sk. lbsk., hvad der svarer til den fra Sjælland kendte kapitelstaxt for disse aar.

skønt Sødriugholm paa grund av bortforpagtningen ikke har kunnet drives som øxnegaard. Muligvis har Chr. Rantzau beholdt nogle enge til græsning, mens studene stod paa Demstrup, for selv en rundelig beregning av indtægterne av skoven kan ikke forklare den store forskel. Da det imidlertid viser sig, at gods-kontoret altid var overordentlig optimistisk med hensyn til indtægterne, har vi maaske hele forklaringen heri. I hvert fald maa en række udgifter fx. øde gaarde og restancer trækkes fra baade overslagets og det her udregnede tal, saa indtægterne har snarere ligget væsentlig under 400 rdl.

Landgilden blev 1634 reguleret saaledes, at alle gaardene ydede lige meget, og bortset fra, at et par gaarde nogle aar for en særskilt betaling lejede eng- eller agerstykker, skete der ingen forandring. Baade under Torstenssonkrigen og Karl Gustavkrigen var bønderne ganske ude av stand til at yde deres afgifter, ligesom Chr. Rantzau 1646 maatte eftergive en række gaarde deres ldg., men ellers ses hans hjærte kun een gang at være løbet av med ham, nemlig da han i 1646 eftergav en bonde en td. byg i anledning av hans bryllup! Mens andre beder altid synes avløste, blev byggen normalt leveret in natura, dog fik bønderne 1643 mod kaution lov til enten at betale deres byg med 2 rdl. eller at levere den senere, hvad krigen dog formentlig har umuliggjort. Den forlangte pris er ganske urimelig, da godset i dette aar ellers kun fik 1½ rdl. per td.

Indfæstningen varierede ligesom paa Demstrup stærkt, uden at det nu er muligt i de enkelte tilfælde at angive grunden. Den varierede for gaardenes vedkommende fra 32 sk. til 10 rdl., for husenes fra 24 sk. til 6 rdl., og den gennemsnitlige indtægt av

indfæstningen var 6 rdl. 44 sk. og 2 skp. byg om aaret. Kun een gang ses en bonde at være blevet fritaget for indfæstning (1641), men da det kun drejer sig om en eng, ligger der sikkert ikke heri noget brud paa reglen, og det bemærkes da osse udtrykkelig i memorialen, og da byens skrædder 1646 fæstede et stykke gadejord, maatte han derfor betale mindst 32 sk. i indfæstning. Da en bonde 1647 tilbød at oplade sin gaard og flytte til en øde gaard, blev der paa denne bygget nye bygninger, og han fik anvist jord, som han selv kunde rydde mod senere at svare ldg. derav.

I det hele taget søgte Chr. Rantzau at forøge det til bøndergaardene liggende dyrkede areal. 1641 skulde en bonde lave tre nye agre gennemtrukket med grøfter, og de skulde tilsaas, for at de andre bønder kunde »exempel davon nehmen«, saa de tog ny jord ind til dyrkning, og det skulde bekendtgøres for dem, at hvis de ikke vilde, gjorde Chr. Rantzau det selv, og det vilde jo sige, at hoveriet blev forøget. Aaret efter fik fogeden ordre til at undersøge, om der i Sødning kunde laves en mejerigaard, men han svarede, at det vanskeligt lod sig gøre, og det ses da heller ikke at være sket. Nogle husmænd, der havde klaget over at mangle jord, fik udvist noget hedejord, som de selv kunde bryde eller fik ordre til selv at rydde nogle egebuske, saa de kunde faa jord. (Mem. 1654). Det ene av de nye huse blev der ryddet plads til i skoven, mens de andre synes at være blevet lagt paa anden uopdyrket jord. Opførelsen av bygningerne kostede c. 17 rdl. stykket.

Hoveriets størrelse kan heller ikke her fastslaaes med sikkerhed. Man skulde synes, at da forpagterne skulde have hoveri av alle Sødning bønder, kunde der ikke være tale om trælpøge (hoveriavløs-

ning) til fordel for Chr. Rantzaus kasse, men gennem hele perioden ydede forskellige gaarde trælpenge til godset alligevel, og man maa sikkert heri se et vidnesbyrd om, at de c. 8 dages hoveri — 4 spænddage og 3 gangdage — som forpagteren fik, ikke var saa meget som bøndernes normale hoveriydelse, hvad osse det lave tal gør sandsynligt. Følgen skulde da være, at alle gaarde i hele tiden skulde give en avløsning til Chr. Rantzau for det hoveri, de saaledes slap for, men det er ikke tilfældet, eller rettere, det kan ikke ses av regnskaberne. Efter disse ydede skiftende gaarde til skiftende tider trælpenge, men beløbet var nogenlunde fast, saa vidt det kan ses 6 rdl. av hver helgaard og 2 av hvert hus, men det sidste tal svinger mere, fra $1\frac{1}{2}$ til 3 rdl., og gaarden i Udby gav, inden den blev overflyttet til Gessingholm, 12 rdl. i trælpenge eller 1 rdl. per td. hk. At tallet 6 rdl. var det normale her paa godset ses osse av memorialen 1641. Revisionen havde opdaget, at Sødning bønder gav mindre i trælpenge end Herningsholms, og foreslog derfor, at de skulde sættes op fra 6 til 8 rdl. og en 6 mils ægt, men hvis de vilde gøre en 12 mils ægt og to 6 mils ægter, skulde de slippe med de 6 rdl. Chr. Rantzau har imidlertid personlig rettet det i dokumentet til, at de skulde blive staaende ved de 6 rdl., men til gengæld gøre 3 hovdage i høhøsten. Naar det er denne sidste, der har interesseret Chr. Rantzau mest, er det sikkert av hensyn til hans iver for at skaffe foder til de øxne, der var hans bedste indtægtskilde, og iøvrigt maa man vist slutte derav, at trods regnskabernes sparsomme tal, har alle gaarde betalt hoveriavløsning, foruden at de har maattet yde hjælp til høhøsten og en uges hoveri til forpagterne. En omregning af det hele til dage bliver gætteværk,

men det er saa fristende, at det alligevel vil blive forsøgt, omend med forbehold overfor brugen av resultatet.

12 mils ægter regnes av godskontoret for = 2 rdl., hvilket vil sige, at 6 rdl. = 36 mils ægter. Mere end 3 mil har en vogn næppe kunnet gøre om dagen, og altsaa svarer de 36 mil til 12 spanddage. Regner man høhøsten til to dages mejning og een dags kørsel, og lægger man hertil de ovennævnte hovdage til forpagterne, faar man, at en gaard skulde gøre 17 spanddage og 5 gangdage, men hertil kom forskellige smaa ting som den ovennævnte reparation av kirkemuren og fra 1653/54 spindepenge — 12 sk. per helgaard — alt i alt er det dog ikke nogen stor ydelse, maalt med hvad man kender til senere tiders hoveri. Noget andet er, at det nok har været vanskeligt for bønderne at fremskaffe saa mange rede penge, naar de i forvejen skulde avløse alle deres smaa beder med rede penge. Hoveriet kan osse ses fra et andet synspunkt: hvis en spanddag regnes = tre gangdage, hvad der næppe kan anses for urimeligt, faar vi her 56 gangdage eller praktisk talt een ugedag, altsaa det samme som vi ved, at husmændene skulde yde paa Demstrup. Dette resultat kan man osse naa til ved at forsøge at anvende en anden beregningsmaade. 6 rdl. er = 288 sk. lybsk, og som nævnt ved man fra de Gessingholmske regnskaber, — Jyske Sml 5. R. 1. Bd. s. 423 — at den da normale dagløn for en daglejer, altsaa en almindelig landarbejder, var 5 sk. om dagen, og derfor svarer de 6 rdl. til $57\frac{1}{2}$ dages arbejde. Det er jo næsten det samme tal, som den anden beregningsmaade gav, altsaa een ugedag. Hertil kom imidlertid de tre dages høhøst, som Chr. Rantzau føjede til, og tallet er jo lidt større, end een ugedag vil give, saa bønderne har vel nok ydet

lidt mere end husmændene. Da revisionen jo gjorde forsøg paa at faa trælpengene sat i vejret, og da Chr. Rantzau dels paalagde bønderne de tre dages høhøst, dels i 1649 lod den nye forpagter faa een hovdag mere, kan man maaske herav slutte sig til en tendens til at forøge hoveriet. I hvert fald omtales hoveriet baade her og paa de andre gaarde paa en saadan maade, at man ikke faar indtryk av, at det laa absolut fast. Muligvis er iøvrigt ovennævnte spindepenge en avløsning, men hovspind in natura findes ikke omtalt i regnskaberne,

Til bøndernes byrder til godset hørte desuden den ovenfor under Demstrup nævnte avgift av fjer og dun, og endelig soldatertjenesten, idet godset skulde stille soldater, uden at man dog kan se, efter hvilket princip godset udskrev mandskabet. Een bonde betalte 8 rdl. for at blive fri for at blive soldat, og en anden ved en anden lejlighed 5 rdl., mens en gaard blev fri for baade ldg. og hoveri mod at holde en mønsterhest.

Jordebøgerne indeholder ikke sikre tal for, hvilke gaarde, der var øde, i hvert fald er opgivelserne saa spredte, at intet sikkert kan bygges paa dem, dog ser det ud til, at i aarene 1650—56 var der et par gaarde øde om aaret. Godset søgte at holde de øde gaarde i drift ved at saa i deres jord, men resultatet var kummerligt. I aarene 1634 og 1650—57 udsaaedes der i øde gaardes jord i alt 39 td. 2 skp. byg og havre, hvorav der indhøstedes 67 td. 5 skp. eller godt 1½ fold. Det vilde være fristende heri at se et vidnesbyrd om, at bondejorden ydede endnu mindre end det dog — som under Demstrup paavist — tarvelige udbytte av hovedgaardsjorden, men tallene er dog for spinkle til, at noget sikkert kan bygges herpaa, især da os ube-

kendte forhold kan have spillet ind. Derimod kan man se, hvor meget restancerne og den ikke ydede ldg. av de øde eller ldg.fri gaarde beløb sig til for aarene 1650—58. Den gennemsnitlige mængde av ikke ydet ldg. var i disse aar 33 rdl. 7 sk. og 12 td. byg eller, hvis vi som ovenfor sætter byggens pris til $1\frac{1}{2}$ rdl., i alt 51 rdl. 7 sk., hvilket er c. $\frac{1}{3}$ av godsets ldg.indtægt. Man maa haabe, at en væsentlig del herav dog har været restancer, der senere kom ind. For aarene 1631—33 findes nogle tal, der adskiller restancerne fra øde-godset, og de ser saaledes ud:

1631 restancer	10 rdl.	øde	40 rdl. 4 sk.
1632	— 4 - 16 sk.	- 21 - 42 -	
1633	— 149 - 40 -	- 11 -	

Disse tal synes i al deres spinkelhed at vise, at godset efter Kejserkrigens ødelæggelser har faaet de øde brug besat, men at 1633 har været et daarligt høstaar paa denne egn. Een ting kan dog selv ud fra disse faa tal fastslaas: godskontoret har været optimistisk helt ud i det blaa i sine ovenfor nævnte overslag.

Indtil 1637 havde Chr. Rantzau birkeret til Sødtringholm, men 19. maj dette aar opgav han den mod at faa det samme privilegium til sit langt større gods Gessingholm. Hans birkefoged har for sin bestilling faaet fritagelse for hoveri, for da birkeretten blev ophævet, krævedes han for 2 rdl. 24 sk. i trælpønge for et halvt aar. Samme aar havde Chr. Rantzau ladet sætte en ny halsring i den gabestok, han havde faaet rejst paa Sødtring kirkegaard, og i 1654 blev der sat en ny pæl i dette strafferedskab, der aabenbart mest blev brugt til skræk og straf for helligbrøde. Chr. Rantzau holdt imidlertid mere av straffe, der skæmpede i kassen, for da nogle bønder i 1646 klagede over,

at nogle andre efter gudstjenesten havde brugt eder, gudsbespottelser og skældsord mod deres naboer paa kirkegaarden, fastslog han, at hvis nogen vovede at gøre det eller at yppe kiv paa kirkegaard eller kirkevej, skulde de bøde 1 rdl. og holdes fanget paa Demstrup, til de betalte, hvad han vel nok med lidt god vilje kunde læse sig ret til av Chr. IV's reces av 27. februar 1643 1. kap. nr. 31. I det hele taget var man paa Breitenburg saa ivrig for at gøre sig godset nyttigt i alle maader, at revisionen 1652 paatalte, at der ikke kom bøder nok ind. Man kunde jo nu osse derav have sluttet, at moralen stod højt i Sødtring sogn. Indtægten av retsbøderne var beskeden, gennemsnitlig i de 27 aar, fra hvilke der findes brugbare tal, 4 rdl. 18 sk. og 1 skp. 2 fj. byg, idet bøderne undertiden blev betalt i korn. Iøvrigt er forseelserne de samme som paa Demstrup. Tre bønder der havde solgt øxne til andre maatte hver bøde 2 rdl., og andre maatte godtgøre bygfæld efter synets ansættelse. Et par bønder flygtede fra deres gaarde, men blev nappet og idømt henholdsvis 10 og 22 rdl. 6 sk. = 4 td. byg i bøde, men det sidste skæve tal rummer formodentlig osse bygfæld. En bonde havde forsøgt at tilpløje sig jord fra sin nabo, hvad der kostede ham en td. byg, mens et par marktyverier medførte 10 og 15 rdls. bøder. Vold, skovhugst og skændsmaal findes hver kun een gang, mens der er fem beliggelsesmaal, hvorfor der i overensstemmelse med lovgivningen blev bødet 12 rdl. av karlen og 6 av pigen, dog var en saa yderlig fattig, at den blev nedsat til 1 rdl. 12 sk. En karl maatte arbejde det meste av sin bøde av ved at passe øxne en vinter lang, og en pige sin ved sommeren igennem at arbejde i Demstrup kær. Efter krigen fik en karl, der ulovligt havde hentet øl i Randers 20 sk. i bøde,

mens en pige, der holdt smugkro maatte av med det samme.

En sag om et pludseligt dødsfald paa Sødringholm giver et morsomt indblik i det daglige liv paa gaarden. Mikkelsaften 1639 kom karlen Erik Hansen kørende hjem til Sødringholm og klædte sig strax av og gik i seng og sov. Imidlertid lod en anden karl, Peder Jensen, en stob mjød hente og satte sig til at drikke den med pigerne. Under drikkelaget »kom han til at røre« ved lille Kirsten, der laa i sin seng, og hun skreg saa højt, at Erik Hansen vaagnede. Han gik ud til de andre i stegerset og spurgte, hvad der var paa færde, siden de buldrede og skreg, skønt det var paa den tid av natten, at de skulde i seng. Peder svarede »noget ubesindigt«, at der var god tid, og derover blev Erik saa fortørnet, at han tog et lille trækruis og slog til Peder med det. Under hele denne scene stod tjenstedrengen Niels Jensen Undepenge ved skorstenen og tog ikke del i tummelen, men gik ud i stalden. Næste morgen, da Niels vaagnede i sin seng, klagede han sig og havde meget ondt og bad en karl hente hans fader, men inden Jens Sørensen Undepenge naaede til Sødringholm, var drengen død. Chr. Rantzau har formodentlig først nogle maaneder senere faaet meddelelse om sagen, for d. 7. januar 1640 fik han et kongeligt oprejsningsbrev, saa han som drengens husbond kunde lade undersøge, om det pludselige dødsfald havde naturlige aarsager, eller om der muligvis skulde rejses sag mod en drabsmand. Sagen behandledes paa Viborg landsting d. 26. februar 1640, men da en række vidner havde oplyst, dels at drengen ikke havde været i slagsmaal aftnen før sin død, dels længe havde været syg og svag, og da endelig synsmændene intet tegn paa vold havde fun-

det paa liget, svor sandemændene, at han var død av sot og syge¹⁾).

Tre gange nævnes skifteløn, men da der indtraf langt flere dødsfald blandt fæsterne, kan man maaske slutte, at disse har siddet saa daarligt i det, at der intet har været at skifte. Bedre oplysninger faar man imidlertid av to skifter. 1641 døde Store Anders Sørensens enke Dorte Christensdatter i Bødkerhuset i Sødtring uden at efterlade sig livsarvinger. I boet fandtes 7 heste, 3 føl, 3 stude, 10 køer og kvier, 14 faar, 4 lam og 5 svin, og i det hele opgjordes aktiverne til 324 rdl., med et nettooverskud paa 123 rdl., altsaa et helt velstillet bo. Man lægge mærke til den megen trækraft, selvom studene nok har været tillæg, der skulde sælges til godset. Anders Sørensen var kun husmand, saa det er ganske forbløffende, at han har kunnet have en saa stor besætning paa sit brug.

Ud av regnskaberne kan læses en hel del om gaardmanden Søren Christensen. Han har aabenbart været en livlig kavaller, for 1638 pløjede han jord væk fra en andens ager, og aaret efter solgte han trods forbud en oxer og desuden slog han en anden bondes eng og bortførte med vold høet. To aar senere var han i slagsmaal med en bonde, men saa synes han at have holdt sig i skindet til 1647, da han stjal rug paa Demstrup mark. Alt dette kostede ham dyre bøder, men han var dog ikke helt forarmet, da han døde 28. april 1650, for Rasmus Degn kunde vurdere hans bo til 22 rdl. 16 sk., selvom hans besætning var langt ringere end ved ovennævnte husmands. Da det formodentlig har nogen interesse at se, hvad der fandtes i en fæste-

¹⁾ Rigens Forfølgningsbog 1630—40 f. 227 b og Viborg Landstings Dombog 1640 B f. 85.

gaard paa den tid, skal boets effekter her opregnes med vurderingspriserne tilføjet:

4 køer	12 rdl. 12 sk.	1 gl. fyrrekiste	10 sk.
2 kalve	1 - 24 -	8 mk. blaar-	
1 spædekalv ..	8 -	garn, 8 mk.	
1 meget gl. sort øg	4 -	uld.	12 -
2 gl. graa dyner	1 - 24 -	1 liden gl.	
1 gl. linned ho-		fyrreskive ..	10 -
vedpude ...	3 -	8 gl. mælkebøt-	
3 gl. vadmels		ter	8 -
hovedpuder.	11 -	1 gl. kærne,	
2 gl. tynde		1 flødebøtte	4 -
sengklæder .	12 -	1 gl. haand-	
1 hvid over-		kværn	10 -
dyne	24 -	1 gl. vogn	12 -
1 kornsæk	6 -		
			22 rdl. 6 sk.

Det var jo fattigt, saa bøderne har nok alligevel gjort kaal paa hans formue, og man forstaar, at enken ulovligen om nattens tide forsøgte at flygte bort fra staven, men hun blev taget og idømt en bøde, der praktisk talt svarede til boets værdi. Gaarden blev øde og godset maatte udsaa 8 td. 7 sk. korn av alle slags og fik av den følgende fæster kun 5 rdl. i frugtegæld, skønt han fik gaarden for den beskedne indfæstning av 1 rdl. 16 sk. Kort sagt, en moralsk historie om, hvordan en lovbrøder ruinerer sig selv, volder sin kreditor tab og bringer sin kone i elendighed.

Som nævnt medførte *Torstenssonkrigen*, at godset ingen ldg. fik 1643—45 og aaret efter maatte eftergive over $\frac{1}{3}$ av ydelserne. Desuden tog en svensk oberst *Lowman* 35 td. byg fra gaarden og 13 fra kirken, men det lykkedes at gemme 20 td. hos bønderne. To gaarde blev øde som følge av plyndringerne. Under *Karl Gustavkrigen* 1657—60 ydedes hel-

ler intet, ligesaa lidt som det første fredsaar, »formedelst skatters udgivelse og streng indkvartering baade av kejserlige krigsfolk og vor egen herre og konges krigsfolk, som landet haardeligen plages med«. Paa gaarden var mange ruder knust, og de lejede folk og gaardens egne tjenere, der slog engene, fik tre tønner øl fra Randers, da de intet kunde overkomme, »fordi mesten av dem havde intet at fortære«. Bøndernes og godsets tilstand fremgaar iøvrigt av de ovenfor refererede breve fra fogeden om forpagterne, dog skal her gengives indholdet av præsten Gert Christensen Bredkærs brev til Chr. Rantzau fra 23. oktober 1661. Paa grund av Chr. Rantzaus »medfødte clemens« vover præsten at »molestere« ham med en beskrivelse av elendigheden i Sødning og Raaby, der er saa udpressede ved adskillige slags executioner, at bønderne i Sødning i et aar kun har høstet 4 skp. rug til hver gaard og i Raaby kun lidt mere. En del har ydet hele tienden, men er nu bortrømte, andre $\frac{1}{2}$, andre igen $\frac{1}{3}$, men nogle har høstet i to aar og vil dog intet yde. I den onde tid under de kejserliges indkvartering, har præsten laant bønderne korn fra sit eget loft, og han beder Chr. Rantzau om hjælp mod dem, der nok kan, men ikke vil yde tiende. De, der intet har, vil han eftergive, hvis han maa bruge lands lov og ret mod den formuende og svigagtige Erik Hansen, der nægter at »clarere« for de sidste to aar under paaskud av, at fogeden har forbudt ham det. Hvis Chr. Rantzau vidste, hvor elendigt bønderne har det, vilde han eftergive dem noget av landgilden, da de ellers bliver øde. Det har andre godsejere gjort, skønt deres bønder er bedre stillet.

Man faar desværre et levende indtryk av, at hr. Gert mere var ude efter at redde sin tiende og sit udlaante

korn, end han vilde søge at hjælpe de forarmede bønder. Han raader jo osse kun Chr. Rantzau til at eftergive landgilden, for at han kan undgaa, at gaardene bliver øde, hvad hverken præst eller godsejer kunde være tjent med.

Sødringsholms stilling som forpagtergaard og dens underordning under Demstrup gør, at kilderne derfra næsten kun bringer et supplement til det billede av tidens godsdrift, som Demstrup frembyder, men osse her faar man indtryk av Christian Rantzau som en dygtig og haandfast, undertiden haardhændet godsejer, der forbedrede og udvidede sin jord og dyrkede den med energi, men dog kun fik et beskedent udbytte derav. Naar en saa driftig mand maatte nøjes med saa jævne resultater, forstaar man hvor vanskelige forholdene var for hans standsfæller, der ikke havde hans resurser eller energi. Naar landbruget selv i fredelige tider, bortset fra øxnehandlen, gav saa lille et udbytte, maatte den langvarige krigs ødelæggelser virke ganske ruinerende paa godsejerne.
